

Biuletyn Historii Sztuki
LXXXIII:2021, nr 3
ISSN 0006-3967
e-ISSN 2719-4612

HANNA OSIECKA-SAMSONOWICZ
Warszawa, Instytut Sztuki PAN
<https://orcid.org/0000-0001-6925-4664>

*Królewskie egzekwie w warszawskim kościele
kapucynów w XVIII wieku*

*Royal Exequies in the Warsaw
Capuchin Church in the 18th Century*

W artykule omówiono plastyczną oprawę egzekwii odprawionych z inicjatywy Augusta II Mocnego za Marię Kazimierę Sobieską w 1717 r. oraz uroczystości związanych z wystawieniem trumien królowej, Jana III Sobieskiego i ich wnuka, zorganizowanych przez królewicza Jakuba Sobieskiego w 1733 r. Analiza rysunków Joachima Daniela Jaucha ze zbiorów Sächsisches Hauptstaatsarchiv w Dreźnie, wsparta źródłami archiwalnymi, pozwoliła na próbę usystematyzowania bogatego materiału ikonograficznego dotyczącego projektów artysty z okazji pochówku serca Augusta II Mocnego w Kaplicy Królewskiej w 1736 r., jej dekoracji oraz wystroju kościoła w czasie egzekwii za monarchę, odprawianych w rocznice jego śmierci na polecenie Augusta III przez blisko dwadzieścia pięć lat. Uroczystości te, celebrowane w jednej z najważniejszych sakralnych fundacji Jana III, były ważnym elementem saskiej propagandy politycznej.

Słowa-klucze: Maria Kazimiera D'Arquien Sobieska, Jan III Sobieski, August II Mocny, Joachim Daniel Jauch, Alessandro Galli-Bibiena, kościół kapucynów w Warszawie, uroczystości egzekwialne, pogrzeby serc w Rzeczypospolitej XVIII w., *castrum doloris*, katafalk

The artistic setting of the exequies performed on the initiative of Augustus the Strong to pray for Marie Casimire Sobieska in 1717 and the ceremonies connected with the lying in state of the coffins of the Queen, John III Sobieski, and of their grandson, mounted by Prince James Sobieski in 1733, are discussed. The analysis of the drawings by Joachim Daniel Jauch from the Sächsisches Hauptstaatsarchiv collection in Dresden, supported by archival sources, allowed to systemize the rich iconographic material related to the artist's designs for the burial of the heart of Augustus II the Strong in the Royal Chapel in 1736, its decoration, and the church's décor during the exequies for the monarch performed, as instructed by Augustus III, on his death anniversary for almost twenty-five years. The above ceremonies, celebrated in one of the most important sacral foundations of John III, constituted an important element of the Saxon political propaganda.

Keywords: Marie Casimire D'Arquein Sobieska, John III Sobieski, Augustus II the Strong, Joachim Daniel von Jauch, Alessandro Galli-Bibiena, Capuchin Church in Warsaw, exequies, burials of hearts in the 18th-century Polish-Lithuanian Commonwealth, *castrum doloris*, catafalque

Kościół kapucynów p.w. Przemienienia Pańskiego wzniesiony został z inicjatywy Jana III Sobieskiego w latach 1683–1694 jako wotum za zwycięstwa pod Chocimiem i Wiedniem. Była to jedna z najważniejszych sakralnych fundacji monarchy i szczególnie mu bliska – w klasztorze urządzono niewielki apartament, w którym para królewska przebywała w czasie rekolekcji. Władca zmarł w Wilanowie 17 czerwca 1696 r. Nocą jego ciało przewiezione zostało do Zamku Królewskiego¹. Z powodu podwójnej elekcji i skomplikowanej sytuacji w Rzeczypospolitej nie zorganizowano tradycyjnego pochówku w Krakowie. Dnia 12 września 1697 r., trzy dni przed koronacją Augusta II Wettyna, odprawiono jedynie solenne egzekwie w katedrze wawelskiej². Warszawą władali wówczas stronnicy drugiego elekta, Franciszka Ludwika księcia de Conti, który w listopadzie tego roku został zmuszony do rezygnacji z walki o tron, a jego zwolennicy do opuszczenia stolicy³. Eksponowane od blisko półtora roku na Zamku Warszawskim – rezydencji nowego monarchy – szczątki jego poprzednika należało więc jak najprędzej stamtąd usunąć. Na polecenie Augusta II, na mocy decyzji Rady Senatu, pod nadzorem marszałka wielkiego koronnego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego 23 grudnia 1697 r. ciało Jana III oraz serce króla przeniesione zostały w uroczystej procesji do świątyni kapucynów zgodnie z wolą „pozostałego Domu Królewskiego, sumptu zaś skarbu Rzeczypospolitej”, co podkreślono w anonimowym druku relacjonującym to wydarzenie⁴. Trumnę z insygniami ustawiono na trójstopniowym katafalku, a przechowywane w specjalnej puszcze „serce w nogach złożono”. Powyżej *castrum* umieszczono herb króla podtrzymywany przez parę aniołów, „a na spodku samym krzyż kawalerski wymalowany był, a w nim Gołębicą Ducha Św. do ciała niby spuszcający się”⁵. Niezwykle skromna, wręcz symboliczna dekoracja ograniczała się do malowidła, najpewniej wykonanego na desce, oraz rozstawionych wokół katafalku srebrnych lichtarzy. Po uroczystości serce Jana III złożono w archiwum zakonnym, zaś trumnę (i insygnia) w pomieszczeniu usytuowanym ponad kaplicą, przy furcie konwentu od strony ul. Miodowej, obok wspomnianego apartamentu królewskiego⁶.

¹ Renata SULEWSKA, „Warszawskie uroczystości pogrzebowe królów i ich rodzin w XVI i XVII wieku. Ceremoniał, przestrzeń, oprawa plastyczna”, *Rocznik Historii Sztuki* 44 (2019), s. 184–185, 189–190.

² Dariusz MILEWSKI, „Koronacja Augusta II Mocnego na króla Polski”, *Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne* 10, nr 1 (2003), s. 89, 94.

³ Michał KOMASZYŃSKI, *Maria Kazimiera D'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716* (Kraków-Wrocław: WL, 1984), s. 128–140.

⁴ *Relacja pogrzebowa deponowanego ciała Ś. P. Króla Imci Jana III do ojców kapucynów w Warszawie z Zamku 23 Decembra 1697*, k. nlb. (dalej: *Relacja pogrzebowa 1697*). Por. Krzysztof WIŚNIEWSKI, „Ceremonie żałobne Augusta II, Jana III i Marii Kazimiery w 1733 i 1734 r.”, *Rocznik Warszawski* 29 (2000), s. 70–72.

⁵ *Relacja pogrzebowa 1697*. Jan III Sobieski otrzymał insygnia Orderu Ducha Świętego z nadania Ludwika XIV w kolegiacie w Żółkwi 30 XI 1676 r.; zob. Zbigniew WÓJCIK, *Jan Sobieski 1629–1696* (Warszawa: PIW, 1983), s. 252–253.

⁶ Baliński podał, że serce króla umieszczono „w szafie w murze ściany wyżłobionej” w archiwum, które znajdowało się na parterze od strony klasztornej dziedzińca, zaś trumnę złożono „w górnym oratorium bogatymi obiciami kosztem

Latem 1700 r. obok Jana III spoczęło ciało jego wnuka Jana (1699–1700), zmarłego w dzieciństwie jedynego syna królewicza Jakuba, sprowadzone z Oławy przez skarbnika owruckiego Szczepana Wyhowskiego⁷. Trzecią trumnę wstawiono tam w 1717 r. Ostatniego dnia lutego zaufani dworzanie Sobieskich, Philippe Dupont oraz Franciszek Wierusz Kowalski, przywieźli do klasztoru kapucynów zabalsamowane ciało Marii Kazimiery Sobieskiej, zmarłej 30 stycznia 1716 r. w Blois, które bez żadnych publicznych ceremonii złożono, zgodnie z testamentem, obok trumny męża⁸. I zapewne zapomniano by wówczas o królowej, gdyby nie August II. Monarcha postanowił wykorzystać jej szczątki do własnych celów politycznych, organizując już 17 marca 1717 r. egzekwie w kościele kapucynów. W opublikowanym opisie dekoracji świątyni podkreślono, że cała uroczystość odbyła się z rozkazu oraz na koszt władcy, który na ten cel przeznaczył 300 bitych talarów⁹. Wnętrze „od ziemi aż do gzymsów” obito czarną materią, ponad arkadami wiodącymi do kaplic upięto festony z białej tkaniny oraz zawieszono „wizerunki śmiertelne z instrumentami sobie przyzwoitemi”, a „po gzymsach i facjatach kościoła” umieszczono liczne lampy oliwne i świece, które „wdzięczny ogień dawały”. Ołtarz główny „od ziemi aż do większej połowy wszystek w jarzęcych świecach jaśniał”. Kilkustopniowy katafalk, wzniesiony „włoską inwencją i manierą”, był wysoki na 5 łokci (ok. 3 m) oraz równie długi i szeroki. Na jego szczycie ustawiono urnę „graniastą”, przykrytą karmazynowym aksamitem ze złotymi frędzlami, ozdobionym herbami Sobieskich. Na urnie, na aksamitnej poduszce leżały korona, berło i jabłko¹⁰. Koło katafalku i na jego stopniach stały licz-

---

królewiczów ozdobionym, na wspaniałym katafalku”; zob. Michał BALIŃSKI, „Fundacya zakonu i kościoła X.X. Kapucynów w Warszawie”, w: *Alleluja. Rocznik Religijny* (Warszawa: W Drukarni Banku Polskiego, 1840), s. 169, 34. W późniejszej korespondencji gwardiana kapucynów z Jakubem Sobieskim pomieszczenie to nazwane zostało „pokojem nadkaplicznym”; zob. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Gabinet Rękopisów, Dawny Zasób (dalej: BUW, GR), sygn. 33, s. 60: *Copia listu drugiego do Królewicza Jakuba*, Warszawa, 14 VI 1732. Wymienione przez Balińskiego bogate obicia pochodziły najprawdopodobniej z wyposażenia apartamentów królewskich w klasztorze, katafalk był zapewne podwyższeniem wykorzystanym w czasie egzekwii.

⁷ BUW, GR, sygn. 30, s. 15: *List Jakuba Sobieskiego do gwardiana kapucynów*, Oława, 6 VII 1700. List ten cytuje BALIŃSKI, „Fundacya zakonu i kościoła”, s. 135. Por. Aleksandra SKRZYPIETZ, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011), s. 370; EAD., „Infant Jan, czyli ostatni królewski pogrzeb na Wawelu”, w: *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, red. Adam PERLAKOWSKI, Monika WYSZOMIRSKA, Michał ZWIERYKOWSKI (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015), s. 72–73.

⁸ O śmierci Marii Kazimiery, uroczystościach odprawianych w Blois oraz historii sprowadzenia ciała do Polski zob. François-Félix MAUD’HEUX, „Relation des Formalités et des Cérémonies accomplies au Château de Blois à la suite du décès de Marie-Casimire d’Arquien, veuve de Jean Sobieski, Roi de Pologne”, *Annales de la Société d’Émulation de Département des Vosges* 12, z. 2 (1866), s. 287–302; WÓJCIK, *Jan Sobieski*, s. 509; KOMASZYŃSKI, *Maria Kazimiera D’Arquien*, s. 272–278; SKRZYPIETZ, *Królewscy synowie*, s. 511–516; EAD., *Jakub Sobieski* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2015), s. 305–307. Nie jest znany los serca królowej. Prawdopodobnie złożono je w kościele jezuitów w Blois i zniszczone zostało w czasie rewolucji francuskiej; zob. KOMASZYŃSKI, *Maria Kazimiera D’Arquien*, s. 275–276.

⁹ *Relacya Solennych Exekwii Świętej Pamięci w Bogu Zeszłej Nayiasniejszey Krowowej J. M. Polskiej Mariey D’Arquin Janowej Trzeciej, Ktore z Woli y Rozkazu Nayiasniejszego Krola Jm. Augusta II, Odprawiły się w Warszawie u Wielebnych OO. Kapucynów, Roku Panskiego 1717. Die 17. Martij*, k. nlb. Z druku pochodzą zamieszczone niżej cytaty dotyczące uroczystości, która znana jest w literaturze przedmiotu; zob. Jakub Kazimierz RUBINKOWSKI, *Promienie cnót królewskich po śmiertelnym zachodzie Nayiasniejszego Stońca Augusta II Monarchy Polskiego W.X.L. &c. Dziedzicznego Saxonii Xiążęcia Elektora Świat Oświecające In Lucem Publicam Wydane Przez Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego [...] 1742. w Poznaniu w Drukarni J.K.M. Soc. Jesu*, s. nlb.; BALIŃSKI, „Fundacya zakonu i kościoła”, s. 138; Julian BARTOSZEWICZ, *Kościoły warszawskie rzymsko-katolickie opisane pod względem historycznym przez...* (Warszawa: W Drukarni S. Orgelbranda, 1855), s. 220; Juliusz A. CHROŚCICKI, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej* (Warszawa: PWN, 1974), s. 230; SKRZYPIETZ, „Infant Jan”, s. 76). Żaden z autorów nie omówił jednak plastycznej oprawy egzekwii za królową.

¹⁰ O egzekwii za Marię Kazimierę wspomniał Sebastian Rybczyński w liście do nieznanego adresata (Elżbiety Sieniawskiej?), datowanym w Warszawie 18 III 1717 (Biblioteka Czartoryskich, rkps 2744, l. 22, s. 85–86): „Wczorajszego dnia

ne srebrne lichtarze oraz figury kościotrupów z instrumentami, większe od tych, które zawieszono na ścianach nawy. Na rogach *castrum* umieszczono „umbrową farbą pięknie adumbrowane” wyobrażenia cnót zmarłej: Dostojeństwa, Męstwa, Pobożności i Łagodności. W jednej ręce trzymały one „Elogia krótkie i argutè [sic!] napisane”, a drugą ręką „niby twarz podparłszy smutną i żalną postać pokazywały”. Katafalk zdobiły ponadto cztery łacińskie inskrypcje w kartuszach. Od strony wejścia do kościoła znajdujący się wyżej, mniejszy, jednak najważniejszy w przekazie propagandowym napis oznajmiał, że „Augustus Secundus Potentissimus Rex Poloniae Duo simul Virtutis dedit prodigia; Regno Pacem, Reginae Requiem”. Umieszczona poniżej inskrypcja prezentowała zmarłą królową i jej koligację. Od strony ołtarza głównego napis w górnym kartuszu przekonywał z kolei, że „Invictissimus Augustus II Hac mole amicum ampliavit dolorem Quam Reginam Coelo attolleret ex casu mortis”. W większej inskrypcji, umieszczonej poniżej, wymieniono cnoty Marii Kazimiery, wspomniano też o jej pobycie w Rzymie i śmierci w rodzinnej Francji. Wszystkie elogia, skomponowane przez niewymienionego z imienia pijara, według autora relacji były „dosyć piękne i spektatorowi wdzięczne i przyjemne dla swych krótkości *ingenio & compositione*”.

Żałobny wystrój kościoła, powstały według anonimowego projektu, nie wyróżniał się okazałością. Niewątpliwie kosztowne były tkaniny dekorujące ściany oraz oświetlenie, jednak figury kościotrupów oraz cnót zdobiących *castrum* malowane były *en grisaille* na wyciętych zgodnie z konturami deskach i jedynie naiwnie udawały pełnoplastyczne rzeźby, co zdecydowanie obniżało wydatki. Oszczędność była też powodem, dla którego egzekwie odprawiono przy symbolicznej urnie. Zrezygnowano z ekspozycji trumny, zapewne zbyt zniszczonej w czasie długiej podróży z Francji. Podana w druku suma 300 bitych talarów nie była wysoka i nie świadczyła o hojności Wettyna. W skromnym programie treściowym dekoracji zwraca uwagę niezwykle – w przypadku egzekwii za zmarłą królową – pominięcie osoby jej męża, Jana III, oraz wyeksponowanie w inskrypcjach zasług Augusta II. Król nie wziął udziału w uroczystościach¹¹, które mogły być aktem ostentacji w stosunku do rodziny zmarłej. Królewicz Jakub nie zrezygnował z marzeń o tronie Rzeczypospolitej i należał do przeciwników Wettyna, zalegającego z wypłatą Sobieskim niemaleń sumy 200 000 złotych obiecanych po swej koronacji¹². Egzekwie za „Janową Trzecią” miały jasny cel propagandowy – inskrypcje na katafalku przekonywały, że dzięki niezwykłemu Augustowi II w królestwie zapanował długo oczekiwany pokój. Zaledwie kilka tygodni wcześniej, 1 lutego 1717 r., obradował w Warszawie przełomowy dla panowania monarchy tzw. sejm niemy, którego uchwały były próbą zreformowania oraz usprawnienia ustroju Rzeczypospolitej i choć odtąd następowała stopniowa utrata suwerenności państwa, to faktycznie rozpoczął się okres trwającej blisko piętnaście lat stabilizacji wewnętrznej¹³.

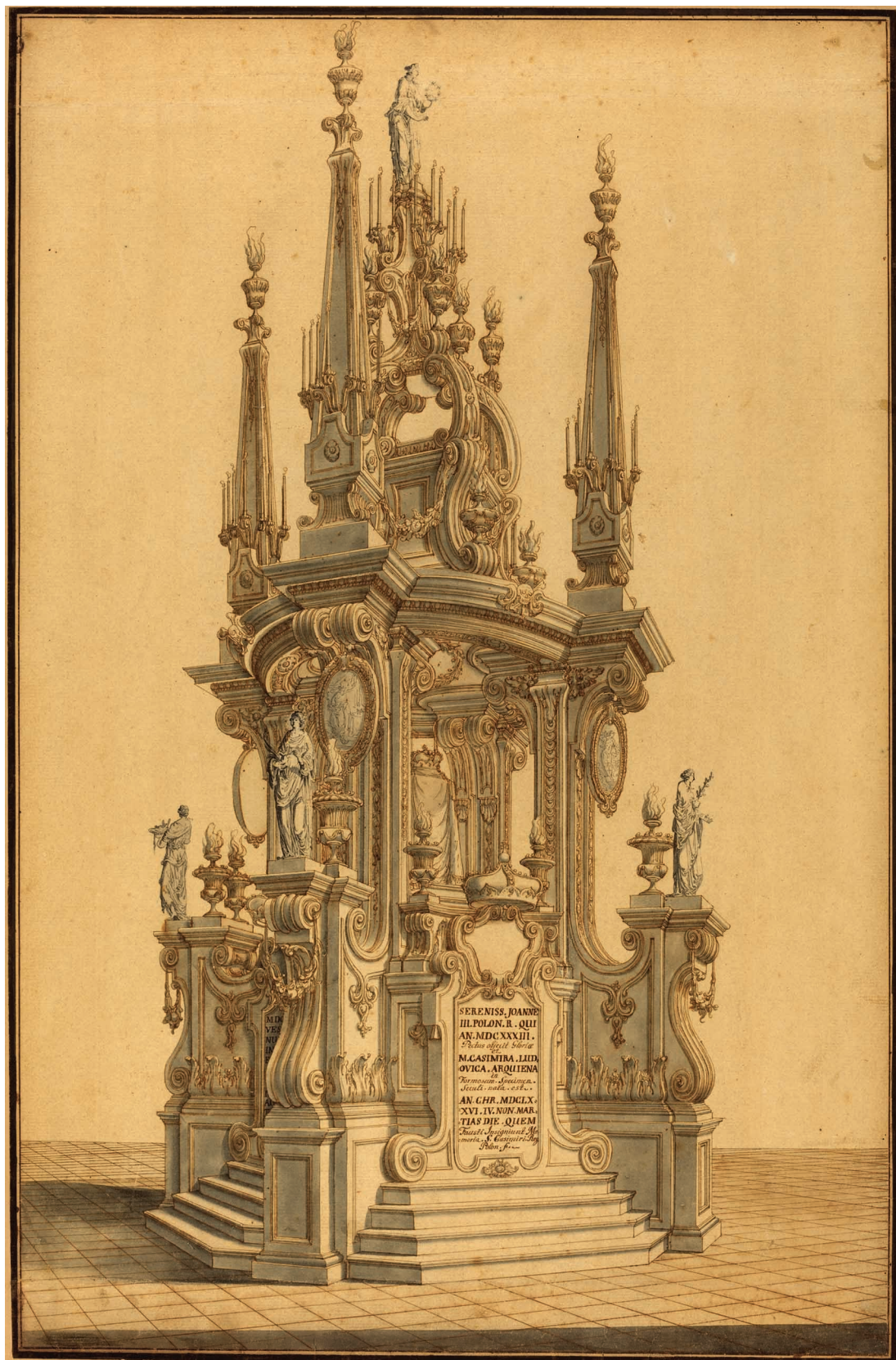
---

odprawiły się exequia ab instar pogrzebu Królowej Jmci Maryej Kazimiery kosztem Króla Jmci, u Ojców Kapucynów, nie było ciało publice postawione Królowej Jmci w kościele, tylko przedtym prywatnie złożone, w trunie ołowianej, a z wierzchu drewnianej, axamitem czarnym z krzyżem białym lamowanym obitej podła ciała Króla Jmci Jana trzeciego położone, w kościele zaś było wysokie mauzoleum, na wierzchu samym korona, berło i jabłko królewskie na poduszce królewskiej axamitnej czerwonej położone, ognia było dostatkem w kościele z świec białych jarzących i lamp oliwnych. Król Jmć nie był na tych obsequiach tylko dwór Króla Jmci et populi concursus”; cyt. za: SKRZYPIETZ, „Infant Jan”, s. 76.

¹¹ Zob. przyp. 10.

¹² SKRZYPIETZ, *Królewscy synowie*, s. 464–469.

¹³ Jacek STASZEWSKI, „Pomysły reformatorskie czasów Augusta II”, *Kwartalnik Historyczny* 82, nr 4 (1975), s. 736–765.

1. Alessandro Galli Bibiena (?), katafalk Jana III Sobieskiego i Marii Kazimierzy D'Arquin, ok. 1733, rysunek, National Gallery of Art, Waszington. Fot. dzięki uprzejmości National Gallery of Art

August II z oczywistych politycznych powodów nie planował wówczas przewiezienia trumien Jana III i Marii Kazimiery na Wawel, natomiast Jakub Sobieski nie zamierzał pogodzić się z pozostawieniem ich w Warszawie. Z listu do chorążego warszawskiego Konstantego Franciszka Mokronoskiego, datowanego w Żółkwi 22 sierpnia 1731 r.¹⁴, wynika, że królewicz już wcześniej starał się o organizację godnego pochówku szczątków rodziców, niszczących w klasztorze kapucynów, gdzie „je wszystkie cudzoziemskie nacje z pełną czcią i uwielbieniem nawiedzały, jako to król Szwecji i car moskiewski i inni”¹⁵. Powołując się na niejasne ustalenia z prymasem (Teodorem Potockim), który nie zamierzał oficjalnie angażować się w tak delikatną sprawę, Jakub prosił adresata listu o pośrednictwo w uzyskaniu zgody hierarchy na prywatne i dyskretne przewiezienie królewskich trumien do Krakowa oraz złożenie ich w kaplicy Skarszewskiego w katedrze na Wawelu. Popierający tę ideę biskup krakowski (Konstanty Felicjan Szaniawski) miał zająć się stosownym przygotowaniem kaplicy. Jeśli jednak przedsięwzięcia tego nie udałoby się zrealizować, jako rozwiązanie ostateczne królewicz uznał możliwość przetransportowania szczątków rodziców do kolegiaty w rodowej Żółkwi. Prosił także Mokronoskiego o jak najszybsze przesłanie wymiarów i ciężaru korony, jabłka i berła, znajdujących się przy trumnie Jana III, aby mógł zlecić wykonanie ich kopii. Zaznaczał także, że zwróci adresatowi koszty naprawy tkanin przykrywających trumny. Jak wiadomo, Jakubowi nie udało się wówczas urzeczywistnić planu wywozu z Warszawy ciał rodziców i pozostały one pod opieką kapucynów, którzy nie byli w stanie ich zabezpieczyć. W liście z 14 czerwca 1732 r. gwardian o. Franciszek ostrzegł królewicza, że dachy kościoła są „zewsząd porujnowane, za lada dżdżem konwent cały pławią i wniwecz obracają, *etiam* do fundamentów miejscami zaciekając, osobliwie zaś krzywdzie tej podlega pokój nadkapliczny, w którym świętej i sławnej pamięci Najjaśniejszych Waszej Królewiczowskiej Mci D. Naszego Rodziców *veneranda quiescunt corpora*, tak dalece, że i obicia, i baldachin, i katafalk srodze się zepsowały”¹⁶. Jakub Sobieski nie zadbał o naprawę dachów świątyni kapucynów, ale i nie porzucił idei eksportacji ciał rodziców do Krakowa. W lipcu 1732 r. zmarł biskup Szaniawski, który obiecywał przygotować kaplicę w katedrze¹⁷. Na pomoc jego następcy, Jana Aleksandra Lipskiego, zaufanego powiernika Augusta II, królewicz raczej liczyć nie mógł. Zwrócił się więc do krakowskiej kapituły katedralnej. Zachowała się enigmatyczna odpowiedź na nieznanego listu Jakuba, datowana 2 stycznia 1733 r. i podpisana przez kantora Stanisława Kręskiego¹⁸. Z pisma tego

¹⁴ BUW, GR, sygn. 30, *Copia listu Król. Imci do Imci Mokrno. pisanego, Żółkiew, 22 VIII 1731*, s. 25, 24 (błędna paginacja).

¹⁵ Ibid. Kiedy w 1702 r. Szwedzi zajęli stolicę, Karol XII złożył hołd trumnie Jana III i obiecywał przewiezienie jej do Krakowa, co interpretowano wówczas jako poparcie Szwecji dla idei powrotu Sobieskich na tron Rzeczypospolitej. W 1707 r. przy ciele monarchy pojawił się też Piotr I, który podpisał specjalny dokument gwarantujący nietykalność warszawskiego klasztoru kapucynów. Podobny przywilej rok później wydał także Stanisław Leszczyński; zob. BALIŃSKI, „Fundacja zakonu i kościoła”, s. 136–137; SKRZYPIETZ, *Królewscy synowie*, s. 397, przyp. 436; EAD., „Infant Jan”, s. 75.

¹⁶ BUW, GR, sygn. 33, s. 60: *Copia Listu drugiego do Królewicza Jak[uba]*, Warszawa, 14 VI 1732. Por. przyp. 6. W czasie egzekwii za Jana III, a następnie za Marię Kazimierę nad katafalkami nie było baldachimów. Ów „baldachin” prawdopodobnie upięto jeszcze w 1697 r. z tkanin znajdujących się w klasztornych apartamentach królewskich. Nie wiadomo, jaką oprawę miała trumna królowej.

¹⁷ Być może miało to nastąpić w ramach poważnych inwestycji w katedrze wawelskiej, których rozpoczęcie biskup Szaniawski planował od końca 1731 lub początku 1732 r., jednak ich realizację uniemożliwiła jego śmierć; zob. Krzysztof F. CZYŻEWSKI, „Niezrealizowana fundacja biskupa Konstantego Felicjana Szaniawskiego”, *Folia Historica Cracoviensia* 10 (2004), s. 71–74.

¹⁸ Biblioteka Ossolińskich, rkps 254/II, *Miscellanea, zawierające odpisy mów, listów, akt publicznych i innych materiałów odnoszących się przeważnie do spraw politycznych Polski lat 1696–1733*, k. 72r: *List od kapituły krakowskiej responsoryalny in negotio depositionis ciała śp. króla JMci Jana III, Cracoviae in loco capitulari die 2 Ianuarii 1733*.

można wywnioskować, że Sobieski już dwukrotnie kierował prośby do kolegium o umożliwienie pochówku Jana III i Marii Kazimiery na Wawelu. Tym razem kapituła wyraziła zgodę, „mając nadzieję, iż to *opus Regium* będzie wystawione proporcjonalne *et meritis erga Deum et Rempublicam* tak wielkiego Króla, i miłości synowskiej [...]”. Nie znając kontekstu owych deklaracji, nie można ustalić, co dokładnie kryje się pod określeniem „opus Regium” – czy odnosi się ono do samego złożenia szczątków Sobieskich w nekropoli wawelskiej, czy też – co wydaje się wręcz nieprawdopodobne – o oprawę poprzedzających ten akt prywatnych królewskich egzekwii z okazałym *castrum doloris*. Koszty takich przedsięwzięć niewątpliwie przekraczały finansowe możliwości zadłużonego Jakuba. Nie można wykluczyć, że mimo wszystko postanowił on przypomnieć światu o rodzicach, ograniczając się do wystawienia ich trumien w kościele stołecznych kapucynów z okazji przypadającej w 1733 r. pięćdziesiątej rocznicy odsieczy wiedeńskiej.

Być może z tą właśnie planowaną uroczystością należy powiązać powstanie rysunku katafalku, przypisanego Alessandro Galli Bibienie, znajdującego się w zbiorach National Gallery of Art w Waszyngtonie (il. 1)¹⁹. Napis umieszczony w ozdobnym obramieniu, w dolnej części struktury, od frontu brzmi: „Sereniss[imus] Joanne[s] III. Polon[iae] R[ex] Qui An[no] MDCXXXIII. pectus objecit Glor[ie] et. M[aria] Casimira Ludovica Arquiena in Formosum Specimen Seculi nata est. An[no] Chr[isti] MDCLX– / XVI. IV. Non[as] Martias Die. Quem Fa[ct]u Insigniunt Memoria. S[ancti] Casimiri. Reg[um] Polon[iae] fr[atris]”²⁰. Choć inskrypcja nie pozwala wątpić, że mamy do czynienia z wyobrażeniem *castrum doloris* zwycięzcy spod Wiednia – Jana III oraz Marii Kazimiery – zawiera jednak istotne błędy i jest równie zagadkowa jak sam rysunek. Omyłkowo podano rok 1633 zamiast 1683 jako datę najważniejszego militarnego sukcesu króla. Dzień 4 marca 1676 r. prawdopodobnie odnosił się do uroczystości koronacji Sobieskich, która odbyła się 2 lutego, jednak na inskrypcji połączono to wydarzenie ze świętem patrona Polski i Litwy.

Alessandro Galli Bibiena (1686–1748) był architektem i scenografem, najstarszym synem Ferdinanda (1657–1743), inicjatora wielkiej europejskiej kariery artystycznej rodziny. W 1708 r. wraz z ojcem i całym warsztatem udał się do Barcelony na dwór cesarskiego brata, Karola Habsburga. Po śmierci cesarza Józefa I, w kwietniu 1711 r. urządzono egzekwie w kościele S. Maria del Mar, gdzie wystawiono wielkie *castrum doloris* w kształcie sześciobocznej wieży. Przyjmuje się, że zaprojektował je Ferdinando przy współpracy Alessandra, który sygnował rycinę z wyobrażeniem katafalku (il. 2) oraz zachowany w Staatliche Graphische Sammlung w Monachium rysunek rejestrujący jedną z wersji projektu²¹. Po

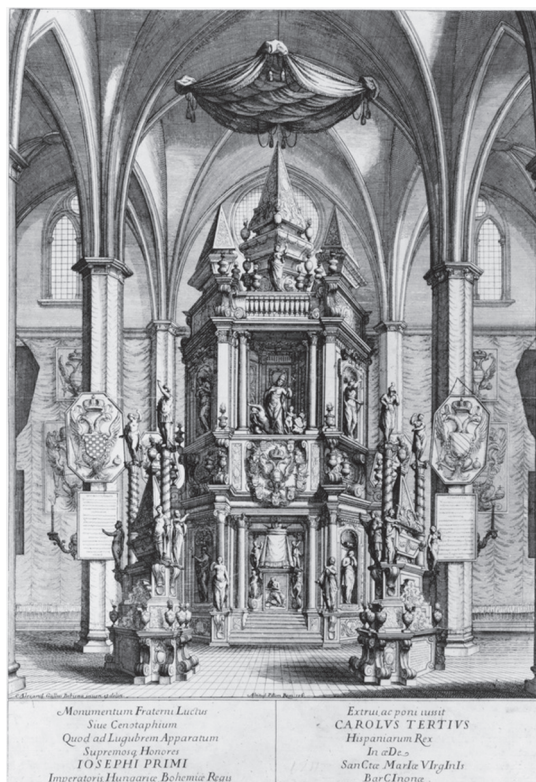
¹⁹ Alessandro Galli Bibiena, *Magnificent Catafalque in Honor of John III, King of Poland*, Waszyngton, National Gallery of Art, nr inw. 1997.51.1, papier żeberkowy, ołówek oraz brązowy i szary atrament, wym. 51,6×33,8 cm. 30 I 1997 r. rysunek wystawiony był w domu aukcyjnym Christie's jako dzieło Giuseppe Galli Bibieny, lecz nie został wówczas sprzedany. W tymże roku znalazł się w posiadaniu kolekcjonera Petera W. Jostena (zm. 2019), który ofiarował go waszyngtońskiemu muzeum; wówczas dokonano zmiany atrybucji. O rysunku, eksponowanym tylko raz, na wystawie *Building a Collection*, zob. Andrew ROBINSON, *Building a Collection, National Gallery of Art, 16 XI 1997–19 IV 1998* (Washington: National Gallery of Art, 1997), nr kat. 24; nie wspomina go żadne opracowanie twórczości artystów z rodu Galli Bibienów.

²⁰ „Najjaśniejszy Jan III, król Polski, który w roku 1633 wystawił pierś ku chwale, i Maria Kazimiera Ludwika d'Arquien jako piękny wzór dla świata zrodzona została. W roku Chrystusa 1676, 4 dni przed nonami marcowymi, w dniu, który kalendarz oznacza wspomnieniem św. Kazimierza, brata królów Polski”; tłum. Tomasz Płóciennik.

²¹ Alexandra GLANZ, *Alessandro Galli Bibiena (1686–1748) inventore delle scene und Premier Architecteur am kurpfälzischen Hof in Mannheim. Ein Beitrag zur Bibiena-Forschung*, oprac. Harald ZIELSKA (Berlin: Gesellschaft für Theatergeschichte, 1991), s. 40, 91–92, 182 (Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte, 69); Liselotte POPELKA, *Castrum Doloris oder „Trauriger Schaauplatz”*. *Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemere Architektur* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994), il. 126; Martina FRANK, „I Bibiena a Vienna. La corte e altri

2. Ferdinando Galli Bibiena, katafalk cesarza Józefa I Habsburga w kościele S. Maria del Mar w Barcelonie, 1711, miedzioryt J.M. Francia według Alessandra Galli Bibieny. Repr. wg Liselotte Popelka, *Castrum Doloris* oder „Trauriger Schaauplatz”, il. 126

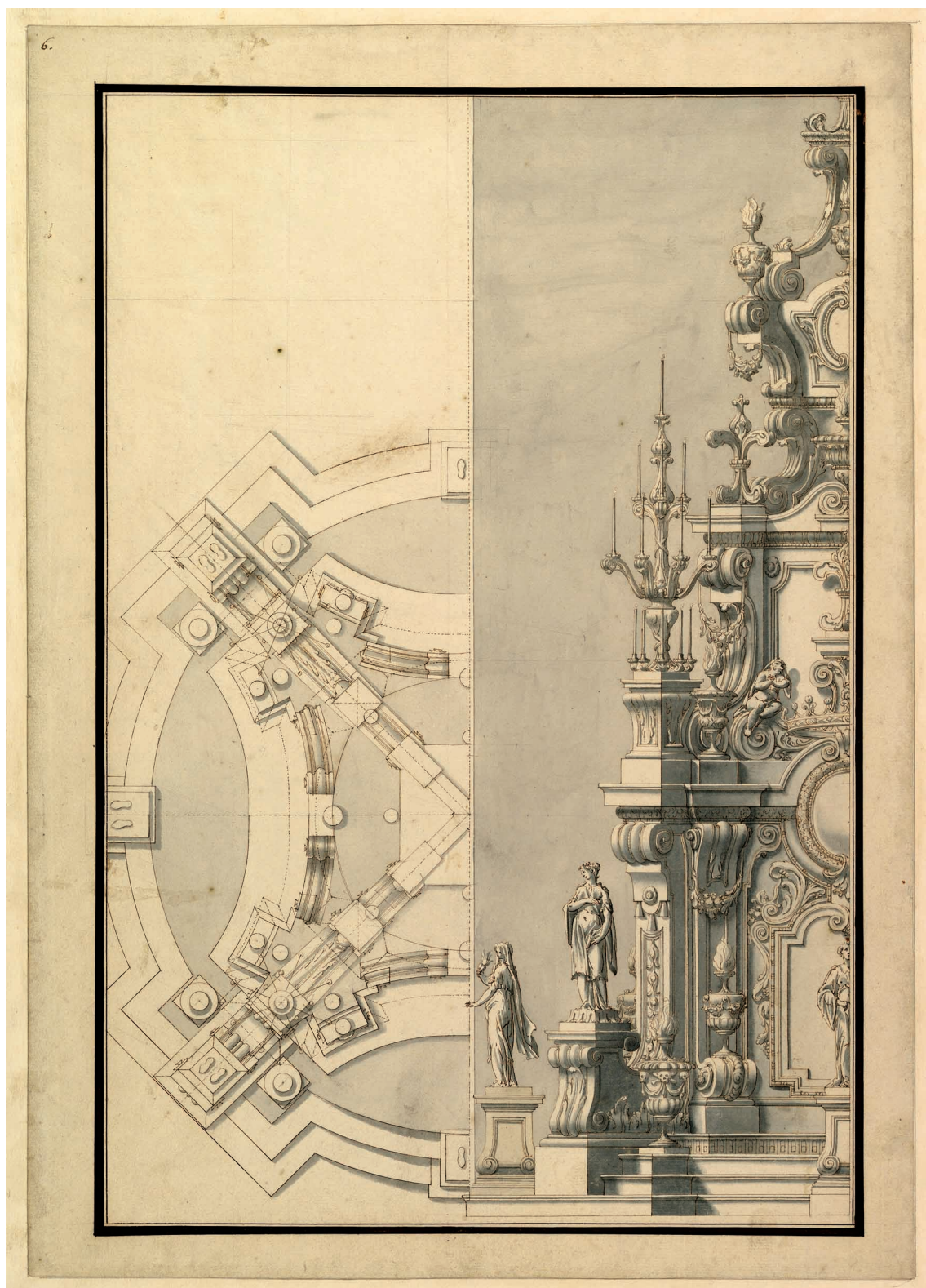
wstąpieniu na tron cesarski Karola Habsburga, jako Karola VI, Bibienowie przenieśli się do Wiednia. Prowadzona tam w ramach rodzinnego warsztatu indywidualna działalność Alessandra pozostaje nierozpoznana. Prawdopodobnie od 1715 r. pracował jako malarz dekoracji teatralnych oraz pomocnik architekta i scenografa Balthasara L. Dörflingera w Innsbrucku, na dworze Karola III Filipa Pfalz-Neuburga (1661–1742). Kiedy książę rok później został elektorem Palatynatu, zatrudnił artystę jako scenografa i architekta w Heidelbergu, Neuburgu, Schwetzingen oraz przede wszystkim w swojej nowej stolicy – Mannheim (od ok. 1730), gdzie według projektu Alessandra wzniesiono kolegium jezuitów, a później kościół zakonu, gimnazjum, Kaufhaus oraz teatr dworski. Talent Włocha docenił następny elektor, Karol IV Teodor Pfalz und Bayern, który kolekcjonował jego prace znajdujące się obecnie w Staatliche Graphische Sammlung w Monachium. Większość z blisko 600 zgromadzonych tam i wiązanych z warsztatem Bibienów projektów oraz rysunków przypisano Alessandrowi Galli Bibienie, którego twórczość wpłynęła na rozpowszechnianie się sztuki późnego baroku i rokoka na terenie Cesarstwa w architekturze i scenografii teatralnej²². Oprócz współautorstwa barcelońskiego katafalku cesarza Józefa I w literaturze przedmiotu nie są jednak znane inne funeralne projekty artysty.

Rysunek *castrum doloris* Jana III, nieuwzględniony przez Alexandrę Glanz, monografistkę Alessandra Galli Bibieny²³, bliski jest wykorzystującym często plan „wiatraka”

committenti”, w: *I Bibiena. Una famiglia europea*, red. Deanna LENZI, Jadranka BENTINI, Silvia BATTISTINI, Alessandra CANTELLI (Bologna: Marsilio, 2000), s. 109–110.

²² GLANZ, *Alessandro Galli Bibiena*, passim; Anna COCCIOLI MATROVITI, „Galli Bibiena”, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 51 (Roma: Treccani, 1998), s. 645–646; Babette BALL-KRÜCKMANN, „I progetti scenografici dei Galli Bibiena come opere di arte grafica”, w: *I Bibiena. Una famiglia in scena*, red. Daniela GALLINGANI (Firenze: Alinea Editrice, 2002), s. 101, 105–106.

²³ GLANZ, *Alessandro Galli Bibiena*, passim.

3. Giuseppe Galli Bibiena, katafalk księcia Parmy Franceska I Farnese, 1727, rysunek, Metropolitan Museum of Art, Nowy Jork. Fot. dzięki uprzejmości Metropolitan Museum of Art

(*mulino a vento*), obficie dekorowanym katafalkom projektowanym przez jego młodszego brata, Giuseppe Galli Bibienę (1696–1757), którego dorobek w tej dziedzinie, uznawany za bardzo bogaty (il. 3), nie został jednak dotąd gruntownie opracowany i jest uwzględniany przez badaczy na marginesie innych zagadnień z jego twórczości²⁴. Większość projektów katafalków powstających masowo w warsztacie Bibienów nie została opatrzona sygnaturą, datą czy informacją identyfikującą osobę zmarłego, więc niezwykle trudno powiązać je z działalnością konkretnych członków rodziny, operujących podobnym repertuarem form architektonicznych i ornamentalnych. Prawdopodobnie przypisanie omawianego rysunku Alessandrowi Galli Bibienie opiera się nie tyle na porównawczym materiale ikonograficznym, ile na pewnych faktach historycznych²⁵. Kluczową wydaje się osoba protektora artysty – Karola III Filipa Pfalz-Neuburga, rodzonego brata żony królewicza Jakuba, Jadwigi Elżbiety²⁶. Jest dalece prawdopodobne, że Jakub Sobieski, który prośbę o pomoc w organizacji uroczystości na cześć zmarłych rodziców kierował do różnych osób, zwrócił się także do szwagra, a ten zlecił wykonanie rysunku katafalku swojemu nadwornemu artyście o słynnym nazwisku. Alessandro naszkicował *castrum* posiłkując się najpewniej artystycznym dorobkiem swoich krewnych, jednak od zleceniodawcy nie otrzymał dokładnych informacji na temat charakteru uroczystości oraz jej bohaterów. Projekt ten, z pewnością warty osobnego opracowania jako interesujący przykład architektury funeralnej XVIII wieku oraz produkcji warsztatu Bibienów, być może do królewicza nigdy nie dotarł, w każdym razie nie został zrealizowany, nie mniej jego związek z egzekwialnymi uroczystościami na cześć pary królewskiej w warszawskim kościele kapucynów jest bardzo prawdopodobny.

Tymczasem 1 lutego 1733 r. w Warszawie zmarł August II i powróciła sprawa oczekujących na wawelski pochówek Jana III oraz Marii Kazimiery. W sytuacji zaciętej walki politycznej ich doczesne szczątki mogły zostać wykorzystane w celach propagandowych, tym bardziej że o tron Rzeczypospolitej ubiegał się mający duże szanse na zwycięstwo kolejny „Piast” – Stanisław Leszczyński²⁷. Najpewniej dla uniknięcia potencjalnych konfliktów 27 kwietnia 1733 r. na konwokacji głównej warszawskiej ustalono, że „ciała ś. p.

²⁴ Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku posiada kolekcję blisko 50 projektów katafalków przypisanych Giuseppe Galli Bibienie. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search#!?q=Giuseppe%20Galli%20Bibiena%20catafalques&perPage=80&searchField=All&sortBy=Relevance&offset=0&pageSize=0>. W albumie *Architettura, e prospettive dedicate alla Maestà di Carlo Sesto Imperador de' Romani da Giuseppe Galli Bibiena, suo primo ingegnere teatrale, ed architetto, inventore delle medesime. Sotto la direzione di Andrea Pfeffel. MDCCXL* znajduje się kilkanaście projektów katafalków (kilka z identyfikującymi inskrypcjami), które artysta uznał za godne dedykowania swemu protektorowi.

²⁵ Zob. przyp. 19. W nocie katalogowej nie podano powodów, dla których zmieniono atrybucję.

²⁶ Warto wspomnieć, że żonami Karla III Philippa były Ludwika Karolina Radziwiłł (zm. 1695), córka Bogusława, oraz Teresa Katarzyna Lubomirska (zm. 1712), córka Józefa Karola, wnuczka Katarzyny z Radziwiłłów Sobieskiej. Do 1707 r. Karl Philipp mieszkał w Brzegu, blisko Oławy, rezydencji Sobieskich. Korespondencja z królewiczem, zachowana w Narodowym Historycznym Archiwum Białorusi (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі) w Mińsku, wykorzystana przez Aleksandrę Skrzypietz, przekonuje o ich późniejszych bliskich relacjach; zob. SKRZYPIETZ, *Królewscy synowie*, passim; EAD., *Jakub Sobieski*, s. 181–182, 350.

²⁷ W lutym 1733 r. Jakub Sobieski oficjalnie zrezygnował z walki o tron i odtąd zasadniczo popierał Stanisława Leszczyńskiego; zob. SKRZYPIETZ, *Królewscy synowie*, s. 471–472; EAD., *Jakub Sobieski*, s. 263–264. Mimo to, 28 III 1733 r. w żałobnie udekorowanym kościele dominikanów w Żółkwi „z wyraźnej woli Królewicza Imci” odprawiono egzekwie za Augusta II, jednak „temu aktowi królewic JMć nie mógł *adesse* częścią dla marcowej aeryi częścią dla słabego zdrowia swego” (*Kuryer Polski* 1733, nr 172). Zgodnie z tradycją po śmierci władcy celebrowano egzekwie w całej Rzeczypospolitej; zob. Krzysztof WIŚNIEWSKI, „Ceremonie żałobne Augusta II, Jana III i Marii Kazimiery w 1733 i 1734 r.”, *Rocznik Warszawski* 29 (2000), s. 66–68.

NN. Ichm. Jana III i Królowej Jej mci małżonki jego, tudzież świeżo zesłego N. Augusta II przed elekcją [...]”, a więc wbrew tradycji, zostaną przetransportowane do Krakowa, jednak nie wskazano konkretnej daty²⁸. Miały się wreszcie urzeczywistnić plany Jakuba Sobieskiego.

Na polecenie królewicza trumny Jana III, Marii Kazimiery i ich wnuka Jana wystawiono w kościele kapucynów 15 maja 1733 r. Opis efemerycznej dekoracji funeralnej przekazuje drukowana relacja, opublikowana *in extenso* przez Michała Balińskiego już w 1840 r., od dawna więc znana, lecz nie w pełni wykorzystana w literaturze przedmiotu²⁹. Druk ów – jak się okazało – jest tłumaczeniem nieznanego dotąd łacińskiego rękopisu przechowywanego w Archiwum OO. Kapucynów w Zakrocymiu³⁰. Anonimowy zakonnik zaangażowany w realizację całego przedsięwzięcia skreślił tę relację zapewne nie tylko – jak podano w tytule – „pro Archivio varsav.”, ale także na zlecenie organizatorów uroczystości. Zaangażowali oni tłumacza oraz zadbali o błyskawiczną edycję tekstu, złożonego do druku już 31 maja, w przeddzień wyznaczonych uroczystych egzekwii, które miał odprawić prymas Teodor Potocki³¹. Przeładowany łacińskimi cytatami przekład na język polski jest w zasadzie wierny oryginałowi, a autor translacji niewątpliwie znał z autopsji funeralną dekorację wnętrza kościoła kapucynów. W przeprowadzonej dalej próbie jej rekonstrukcji wykorzystano więc druk opublikowany przez Balińskiego. Zarówno łacińska, jak i polska wersja, mimo szczegółowości i pozornego uporządkowania wywodu dzięki wyodrębnieniu 21 „paragrafów”, pozostają jednak w kilku fragmentach niejasne, głównie z powodu zagmatwanej kolejności opisywanych elementów oraz użytej terminologii.

Przed prezbiterium wzniesiono pięciostopniowy katafalk powleczoney karmazynowym aksamitem ozdobionym szerokimi złotymi taśmami. Ustawiono na nim trumny pary kró-

²⁸ *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie. Od roku 1732 do roku 1782, wydane-go*, t. 6 (Petersburg: Nakładem i drukiem Josefata Ohryzki, 1860), s. 291–292; WIŚNIEWSKI, „Ceremonie żałobne”, s. 70.

²⁹ BALIŃSKI, „Fundacya zakonu i kościoła”, s. 175–185; „Dodatek do opisu historycznego fundacji X.X. Kapucynów w Warszawie, wyjęty z aktów Archiwum Konwentu (druk z r. 1733 z czterech kart in 4to złożony), Opisanie istotne publicznej Expozycyi i Depozycyi, Dignissimorum *Lipsanorum*, Najjaśniejszego króla Jmci Polskiego Jana III i Najjaśniejszej królowej Jej Mci Maryi Kazimiery, także Najjaśniejszego wnuka królestwa Jchmciów, z Najjaśniejszego królewicza Jakóba zrodzonego przy kościele WW. OO. Kapucynów zakonu św. Franciszka Serafickiego *Strictissimae Observantiae*, hojnej i szcudroblowej tychże Najjaśniejszych Regnantów Polskich, w Warszawie fundacyi: podczas Sejmu Convocationis post Fata Najjaśn: króla Jmci Polskiego Augusta II. W Warszawie na dzień 27 miesiąca Kwietnia roku 1733 złożonego, wystawionej tegoż roku miesiąca Maja dnia 15”. Obszerne fragmenty tej publikacji zacytował bez komentarza Juliusz A. CHROŚCICKI, „Uroczystości pogrzebowe Sobieskich w kościele OO. Kapucynów w Warszawie (1697–1933). O ceremoniach elekcji, koronacji i pogrzebu”, *Pietas et Studium* 5 (2013–2014), s. 194–197; skrótowo omówili ją: WIŚNIEWSKI, „Ceremonie żałobne”, s. 73–74; SKRZYPIETZ, „Infant Jan”, s. 81–82. Wielu badaczy, bez analizy treści dokumentu, jedynie zarejestrowało całe wydarzenie. Druk, wydany w 1733 r., być może stanowił dodatek do „Kuryera Polskiego”, skoro w tym poczytnym periodyku nie wspomniano o organizowanych wówczas na cześć pary królewskiej uroczystościach.

³⁰ Zakrocym, Centrum Duchowości „Honoratianum”, Archiwum Warszawskiej Prowincji Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, sygn. AKW 2-VI-3: *Varia Klasztoru Warszawskiego*, „Vera descriptio publicae Expositionis seu depositionis dignissimorum Lipsanorum Serenissimae Majestatis Conjugum Regum Poloniae Joannis III, et Mariae Casimirae, unaq. sui chari Nepotis ex Serenissimo eoru. Filio Jacobo progeniti celebrata in Ecclesia strictissimae Observantiae RR. PP. Ord.s Minorum Seraphici Patris Sancti Francisci Capuccinorum ad Civitatem Varsaviens per munificentissimam Liberalitatem eorundem Serenissimorum pie olim Regno Poloniae Dominantium Fundata, patefactaeq. orbi in Anno 1733. d. 15. Majj, quo tempore magna Convocationis Statuum Reipublicae post fata Serenissimi Augusti II Regis Poloniae peragebantur Comititia inchoata eodem Anno d. 27. M. Aprilis”, w: *Descriptio publica expositionis Serenissimorum Regiorum Corporum Varsaviae, eorumq. inde Cracoviam Deportationis in Anno 1733. Facta ad perpetuam Rei memoriam Succinite pro Archivio varsav. PP. Capuccinorum /15 Majj / Nnis 25tus /Litera A:a:*, k. 1r-6r. Za informację o rękopisie oraz udostępnienie jego skanów składam podziękowania dr. hab. Michałowi Wardzyńskiemu.

³¹ BALIŃSKI, „Fundacya zakonu i kościoła”, s. 182–183.

lewskiej, nakryte kosztowną materią w tych samych barwach, wspierane przez cztery pary wielkich orłów „snycerską wyśmienitą robotą wyrobionych”. Czoła trumien od strony wejścia do kościoła zdobiły płaskorzeźbione godła Rzeczypospolitej, a po przeciwnej stronie, w kunsztownych obramieniach – herby „najjaśniejszych Regnantów”, zaś zewnętrzne boki odpowiednio „cyfry” króla i królowej w wieńcach laurowych. Między trumnami „na dwóch taboretach, na kształt postumentów snycerską wyborną robotą wypracowanych” umieszczono trumienkę wnuka Sobieskich, przed którą „na girydonie pięknie snycerską robotą wyrobionym”, na karmazynowej aksamitnej, zdobionej złotą pasmanterią poduszce ulokowano srebrną puszkę z sercem Jana III, na której widniała inskrypcja: „Querite nunc silimem quirites rex sine ruga, hic jacet arx populis, hic placet ars oculis”³². Przed trumnami pary królewskiej, na analogicznych poduszkach złożono srebrne, pozłacane insygnia monarsze – berło i jabłko³³. Na najwyższym stopniu katafalku, po bokach, na cokołach „wyśmienitą snycerską robotą i posrebrzeniem adornowanych”, na aksamitnych poduszkach leżały srebrne, pozłacane korony królewskie.

Najprawdopodobniej o stopnie katafalku oparta była kompozycja (być może malowana na desce) przedstawiająca paludament³⁴ „królewski axamitny gronostajami centkowanymi podszyty”, ozdobiony Orderem Ducha Świętego na błękitnej wstędze³⁵, podtrzymywany przez trzy „geniusze”, które miały nawiązywać do święta Trójcy Świętej i uosabiać cnoty Jana III: męstwo, sławę zwycięstwa i sprawiedliwość. Jeden z geniuszy trzymał kartusz z inskrypcją: „Ortus, mors, diademe tibi, obiit Dux rex, quafortis victrix pax celebrat triadem”³⁶.

Ponad trumnami, albo tuż obok katafalku, zwisały żyrandole „cztery krzyształowe w głowach Najjaśniejszego Państwa dwa, a w nogach dwa”. Powyżej *castrum*, pod sklepieniem zawieszono baldachim „majestatowy” z karmazynowego aksamitu obszytego złotymi taśmami, zapewne złożony z dwóch lub czterech draperii podwieszonych na ścianach nawy, zwieńczony otokiem („cirkumdukcją”) z tegoż materiału zdobionego złotym haftem i frędzlami. Był to więc niewątpliwie baldachim wykonany z tkanin, a nie roboty snycerskiej.

W narożach *castrum* ustawiono „girydony cztery snycerskiej roboty suto pozłacane, floryzowane zaś, *ad repercussionem insignorem* posrebrzane, znacznej wielkości, na każdym girydonie świat się *globaliter* reprezentuje, proporcjonalnej i korespondującej wielkości gerydonów. Na każdym globie orzeł snycerskim kunsztem wyrobiony w szponach trzyma *laurus triumphalis*”. Z gałęzi laurowych wyrastały „lichtarze snycerską robotą wykształtowane posrebrzane”, a na „globach” umieszczono łacińskie epigrafy,

³² W tłumaczeniu: „[...] niech Sarmata równego sukcesora szuka, tu jest zaszczyt pospółstwa, tu dla oczu sztuka”; BALIŃSKI, „Fundacja zakonu i kościoła”, s. 177. W opublikowanym przez Balińskiego druku podano swobodne tłumaczenia wszystkich łacińskich inskrypcji.

³³ W druku omyłkowo opuszczono tłumaczenie fragmentu dotyczącego usytuowania jabłka i berła; zob. BALIŃSKI, „Fundacja zakonu i kościoła”, s. 178. W oryginale: „8vo. Collateraliter cordis hujus, ad pedes utriusq. Sacrae Regiae Majestatis, in grandiusculis Cervicalibus holosericeis coccineis, aurea zona ad 4. digitos lata bis circum circa pro more cervicalium cinctis in 4. aureis Nodis, reposita patent scepra cum ponis cruce insignitis ex argento deaurato, ubi suo infractiones zona itidem aurea bino digito lata exornat”.

³⁴ Autor przekładu przetłumaczył określenie „paludamentum” na „palliusz” (BALIŃSKI, „Fundacja zakonu i kościoła”, s. 180), co przekonuje, że nie był on osobą duchowną.

³⁵ Zob. przyp. 5.

³⁶ W tłumaczeniu: „Zrodzony, koronowan, z światem rozłączony, Król w dzień Trójcy Najświętszej czczeniu poświęcony”. Autor programu treściowego błędnie połączył z Świętą Trójcą trzy najważniejsze daty w życiu monarchy, który jedynie zmarł w dniu tego święta; BALIŃSKI, „Fundacja zakonu i kościoła”, s. 180.

ogólnie odnoszące się do zwycięstw króla³⁷. Na wszystkich stopniach katafalku stały liczne srebrne lichtarze, w których świece płonęły przez całą dobę.

Ołtarz główny zasłonięto karmazynowym aksamitem z szerokim złotym obramieniem, tą samą tkaniną obito ściany, w oknach zawieszono tegoż koloru jedwabne „firanki” oraz aksamitne „portery”, którymi zasłonięto także „drzwi czworo”, zaś podłogę pokryto czerwonym sukniem. Karmazynowym aksamitem pokryto ponadto ławkę, ustawioną przed katafalkiem „dla wygody wizytujących”.

Specjalnie z okazji wystawienia trumien pary królewskiej „*noviter* wyśmienitym malowaniem *al fresco*” ozdobiono środek sklepienia kościoła. W centrum kompozycji przedstawiono postać Famy przepędzającej personifikację Zazdrości, a w narożach, wśród panopliów umieszczono cztery „emblemata” z inskrypcjami, które otrzymały dodatkowe wyjaśnienia w tekście relacji. Wzlatujący orzeł stanowił aluzję do przeniesienia po długim oczekiwaniu szczątków królewskich do katedry na Wawelu; podobny przekaz miało wyobrażenie słońca wychodzącego zza chmury. Armata symbolizowała zwycięstwa monarchy, które są źródłem wiecznej sławy. Czwarty emblemat – berło królewskie – nawiązywał do trwającego dwadzieścia dwa lata panowania Jana III. Warto podkreślić, że w całej dekoracji nie było bezpośrednich odniesień do wiktorii wiedeńskiej i jej rocznicy.

W relacji zaznaczono, że „ta wszystka apparencja” powstała za sprawą hojności królewicza Jakuba oraz dzięki staraniom wojewody bełskiego Antoniego Michała Potockiego³⁸ i starosty skirstymońskiego Antoniego Eperyaszego³⁹, który zamieszkał w klasztorze kapucynów i w imieniu nieobecnego królewicza przyjmował „wizytujących magnatów”. Do kościoła, w którym nieustannie odprawiano żałobne msze, ciągnęły tłumy nie tylko dla okazania szacunku parze królewskiej, ale i „*ex solita curiositate* widzenia tak pięknie *magnis impensis et sumptibus* akkomodowaną apparencją”. Przybywali biskupi, dygnitarze, dyplomaci, senatorowie i szlachta uczestnicząca w posiedzeniach sejmu konwokacyjnego, obradującego od 27 kwietnia do 23 maja, a „nawet *Nobilitatis* po rozgłoszonej tej expozycji z poblizszych krajów”.

W relacji z uroczystości nie podano nazwiska projektanta żałobnej dekoracji świątyni kapucynów ani jej wykonawców. Działający w imieniu królewicza Antoni Michał Potocki i Antoni Eperyaszy z pewnością jedynie nadzorowali przygotowania do ceremonii –

³⁷ Ibid., s. 179: „[...] na jednym świata globie Epigraphe takowe *Orbi dant lilia, lumen victoria Numen, spes filat rutile, pes vigilat Aquilae*, po polsku, świat z lilij ma światło, tryumf Bóstwo bierze, nadzieja zwiąja laury, noga orła strzeże [...]. Na drugim globie Inskrypcya, *globus cum globo, cum probo probus sit Hector, alitis est laurus militutis orbis erit*: po polsku toż samo: Okrąg świata i kuli święty z świętym spięty, mocarz, świat od rycerza w zysku będzie wzięty [...]. Na trzecim globie hieroglifik. *Rex ales Regi componit in orbe triumphos, gratia nomine stat, praelia lumine dat*. Idem po polsku, król ptak, Monarsze w świecie zwycięstwa sprawuje łaska z imienia Jana z światła tryumfuje. Na czwartym globie. *Crimine flos vacuus, mos Regio lumine plenus Magno Deo Caro LVX VbI LaVrVs IbI* które Epigraphe większymi literami rok specyfikuje [1733]”.

³⁸ Antoni Michał Potocki (1702–1766), bratanek prymasa Teodora Potockiego, był dyplomatą i posłem Augusta II do Moskwy, a później poplecznikiem Francji i stronnikiem Stanisława Leszczyńskiego. Przed sejmem 1733 r. współpracował z Antonim Eperyaszym i Józefem Franciszkiem Sapiehą. Należał do najświetlejszych umysłów epoki; zob. Barbara GROSSELD, „Potocki Antoni Michał”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 27 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983), s. 782–790.

³⁹ Antoni Eperyaszy (1689–1747), syn wojskiego żmudzkiego Adama Floriana i Anny Klary Pacówny, siostry Kazimierza Michała; był człowiekiem niezwykle przedsiębiorczym i aktywnym, szczytującym się bujną przeszłością żołnierską. Od ok. 1719 r. pozostawał na usługach Jakuba Sobieskiego. Chociaż deklarował się jako stronnik Stanisława Leszczyńskiego, lawirował między różnymi opcjami politycznym. Na sejmie konwokacyjnym 1733 r. został wyznaczony do asysty ciała Augusta II; zob. Władysław KONOPCZYŃSKI, „Eperyaszy Antoni”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 6 (Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności, 1948), s. 279–281; WIŚNIEWSKI, „Ceremonie żałobne”, s. 70.

zaangażowali malarza-freskanta, zespół rzemieślników i przede wszystkim architekta-dekoratora. O przepychu plastycznego wystroju świątyni świadczyły kosztowne karmazynowe aksamity zdobione złotą pasmanterią⁴⁰ oraz obfite oświetlenie. Sam katafalk miał bowiem prostą strukturę, wzbogaconą jednak licznymi elementami „snycerskiej roboty”, wśród których na szczególną uwagę zasługują cztery „girydony” – filary zwieńczone rzeźbami orłów siedzących na „globach” oraz świecznikami wyrastającymi z gałęzi lauru.

Trumny pary królewskiej eksponowane były w kościele kapucynów aż do 10 sierpnia 1733 r., kiedy ciało króla Jana III „nocą od OO. Kapucynów do Zamku wywieziono, tak jako był *incognito* exportowany z Wilanowa po śmierci swojej *similiter* y Królowej Jejmi-ci”. Następnego dnia (data „11 Augusti” była niewątpliwie symboliczna) szczątki Augusta II oraz Sobieskich i ich wnuka wyekspediowano do Krakowa⁴¹, gdzie 15 stycznia 1734 r. w katedrze odbył się królewski pogrzeb. Warto podkreślić, że Jakub Sobieski nie zadbał wówczas o umieszczenie w godniejszej oprawie serca swego ojca, które po ceremoniach powróciło do klasztornego archiwum.

August II zmarł w pałacu Saskim 1 lutego 1733 r. w czasie obrad sejmu nadzwyczajnego, którego przerwanie skomplikowało i tak niełatwą z powodu *interregnum* sytuację w państwie. Nocą szczątki króla potajemnie przewieziono na Zamek i złożono w prywatnych komnatach królewskich. Nazajutrz przeprowadzono sekcję zwłok i zabalsamowane ciało umieszczono w udekorowanych według projektu architekta Joachima Daniela Jaucha (1684–1754) „apartamentach funeralnych”, gdzie od 9 lutego odprawiano uroczystości żałobne⁴². Serce monarchy wkrótce wyekspediowano do Dreżna⁴³, a wnętrzności złożono w krypcie kościoła kapucynów. Osobne pochówki serca i innych organów wydobytych w trakcie balsamowania zwłok władców stały się tradycją w kulturze europejskiej przynajmniej od średniowiecza i – kojarząc się z translacjami relikwii i kultem świętych – zawsze miały silny aspekt propagandowy⁴⁴. *Viscera* Wettyna oczekiwały na tę ceremonię

⁴⁰ Po zakończeniu uroczystości usunięto żałobną dekorację, a kosztowne tkaniny zapewne złożono w apartamentach królewskich. Rok później królewicz, który postanowił je odzyskać, pisał do gwardiana kapucynów: „Obligujemy wielce WP. abyś obicie y ornamenta wszystkie recenter od nas sprawione na przeszłej konwokacji, pro decore Najjaśniejszych i Najukochańszych Rodziców Naszych Królów Polskich oddał te wszystkie mobilia do rąk Imp. Kajetana Minasewicza lub brata jego, którzy będą wiedzieli gdzie odesłać, proszę wielce uczynić bez zwłoki”; BUW, GR, sygn. 30, k. 56, Oława, 14 VIII 1734.

⁴¹ *Kuryer Polski*, nr 190 (1733). WIŚNIEWSKI, „Ceremonie żałobne”, s. 74–75; *Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1733–1734*, oprac. Jerzy DYGDAŁA (Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2016), s. 289, 304, 306.

⁴² WIŚNIEWSKI, „Ceremonie żałobne”, s. 57–66; *Od Augusta Mocnego do Augusta III*, s. 202, 204, 210.

⁴³ Jacek STASZEWSKI, *August II Mocny* (Wrocław: Ossolineum, 1998), s. 278. Egzekwie w Hofkirche odprawiono po przyjeździe do Dreżna dworu saskiego, który wyruszył z Warszawy między 18 II a 6 III 1733; zob. *Uprzywilejowane Wiadomości z Cudzych Krajów*, nr 170 (1733); *Od Augusta Mocnego do Augusta III*, s. 209. *Castrum doloris* z sercem króla, wzniesione według projektu czynnego w Dreźnie weneckiego malarza i dekoratora Giovanniego Battisty Groniego (1682–1748), uwiecznione zostało na miedziorycie Christiana Philippa Lindemanna (1700–1754); zob. CHROŚCICKI, *Pompa funebris*, s. 106, 299, 304, il. 46; Valentina CIANCIO, „Grone (Groni), Giovanni Battista”, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 59 (Roma: Treccani, 2002), s. 782.

⁴⁴ Na ten temat zob. Andrzej GRZYBKOWSKI, „Obraz serca w sztuce średniowiecznej. Między erotyką a mistyką”, w: *Sztuka a erotyka. Materiały XLIII Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Łódź, listopad 1994* (Warszawa: Arx Regia, 1995), s. 105–124; Artur BADACH, „Pogrzeby serc na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII wieku”, w: *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. Jerzy LILEYKO (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000), s. 649–651; Anna Sylwia CZYŻ, „O pochówkach serc Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Klary Izabelli de Mailly-Lascearis Pacowej oraz o nekropolii Paców w Pożajściu”, *Biuletyn Historii Sztuki* 75, nr 4 (2013), s. 671–695; Paweł MIGASIEWICZ, *Nagrobek serca króla Jana Kazimierza w kościele Saint-Germain-des-Prés w Paryżu* (Warszawa: Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, 2019), s. 44–45.

trzy lata. Jej organizacja nie była możliwa w pierwszą rocznicę śmierci monarchy z powodu podwójnej elekcji i koronacji Augusta III oraz wojny, która wybuchła w konsekwencji tych wydarzeń. W następnym roku, 2 lutego, egzekwie odprawiono jedynie w kolegiacie warszawskiej, w dekoracjach zaprojektowanych przez Joachima Daniela Jaucha⁴⁵. Dopiero 31 stycznia 1736 r. odbyło się procesjonalne przeniesienie naczynia kryjącego królewskie wnętrzności z krypty do świątyni kapucynów, gdzie August III postanowił urządzić godne dla nich miejsce. O uroczystościach, które trwały do 3 lutego, donosiły „Gazety Polskie”⁴⁶. Zachował się ponadto, dotąd niewykorzystany przez badaczy, łaciński manuskrypt z opisem ceremonii, powstały zapewne pod koniec 1736 r. dla potrzeb zakonnego archiwum⁴⁷. Pierwszego dnia w wieczornej celebrze uczestniczył biskup poznański Stanisław Józef Hozjusz oraz infułat kolegiaty kamieńskiej, kanonik gnieźnieński, poznański i warszawski Wilhelm Andrzej Robertson, a także liczny kler oraz ministrowie. Według rękopisu *viscera*, które tuż po śmierci króla „de mandato Reipublicae” przetransportowano do kościoła kapucynów, procesjonalnie przeniesiono wówczas do przygotowanego kilka dni wcześniej marmurowego „mausoleum”, wzniesionego na środku pomieszczenia, usytuowanego na prawo od ołtarza głównego, obok zakrystii i jednocześnie przylegającego do narożnika ogrodu. Pomieszczenie to, przypominające autorowi relacji otwarte oratorium, miało wychodzące na kościół okno, które w ramach prac nad urządzeniem w tym miejscu kaplicy przekształcone już zostało w obszerne wejście. Na zlecenie Augusta III rozpoczął je w 1735 r.⁴⁸ niewymieniony z nazwiska architekt, ale sroga zima uniemożliwiła mu ukończenie zadania przed planowaną uroczystością. Roboty były jednak na tyle zaawansowane, że zainstalowano „mausoleum”, ponad którym rozpięto baldachim ze szkarłatnego aksamitu, dekorowanego złotym galonem i podszytego białym ałtarem, a wokół ustawiono cztery wielkie gerydony z licznymi świecami. Wnętrze ozdobiono jedwabnymi szkarłatnymi kobiercami, zaś na posadzce rozpostarto szkarłatną tkaninę. Nie ustawiono jedynie ołtarza, który miał otrzymać godność uprzywilejowanego⁴⁹. Jest to

⁴⁵ *Gazety Polskie*, nr 30 (1735): „[2 II 1735] anniwersarz solenny śmierci ś. p. Króla Imci Augusta II. w kolegiacie tutejszej S. Jana celebrowano. Kościół piękną symetrią i wyborną na zamiar inwencją Jmci Pana Jaucha pułkownika artylerii [...] był adornowany”.

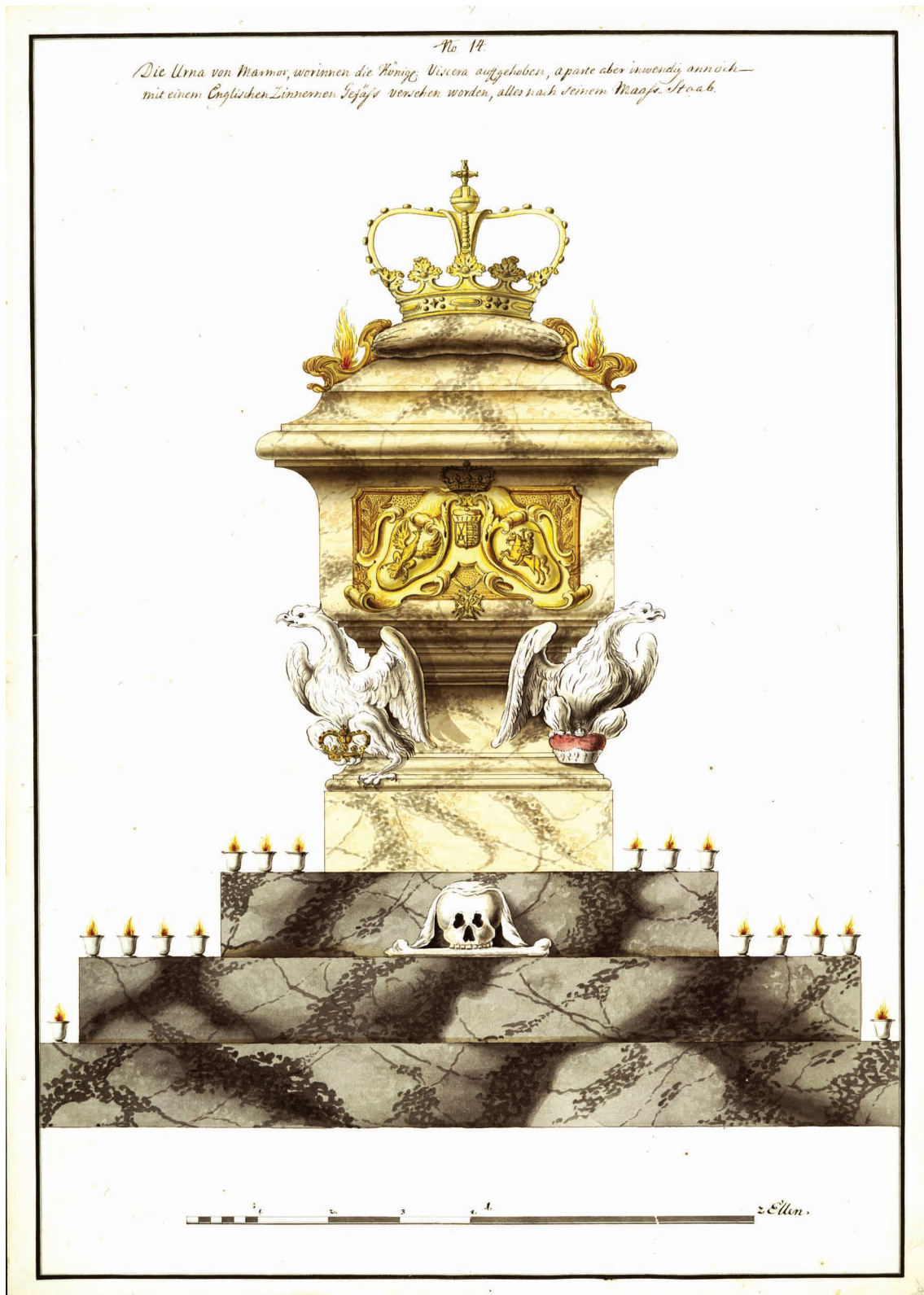
⁴⁶ *Gazety Polskie*, nr 81, 82 (1736); Alina ŻÓRAWKA-WITKOWSKA, *Muzyka na polskim dworze Augusta III*, cz. 1 (Lublin: Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, 2012), s. 404.

⁴⁷ BUW, GR, sygn. 33, s. 71–74: (*Brevis Relatio de Sepultura Viscerum Serenissimi Regis Augusti II in Nostra Varsavien. Ecclesia Die 31. Januarij Aō 1736. solemmissime celebrata*) *Compendiosa Relatio Sollemnissimae Transportationi Viscerum Srmi Regis Pol. Augusti II. facta apud nos Varsaviae* (dalej *Compendiosa Relatio*). Karty zachowały się w błędnie paginowanych fragmentach. Informacją datującą jest określenie kanclerza wielkiego koronnego Andrzeja Stanisława Żaluskiego jako nominata na biskupstwo łuckie, co nastąpiło 19 XI 1736 r.; zob. Jan WYSOCKI, „Żaluski Andrzej Stanisław h. Junosza (1695–1758)”, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, red. Hieronim E. WYCZAWSKI (Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1983), s. 511.

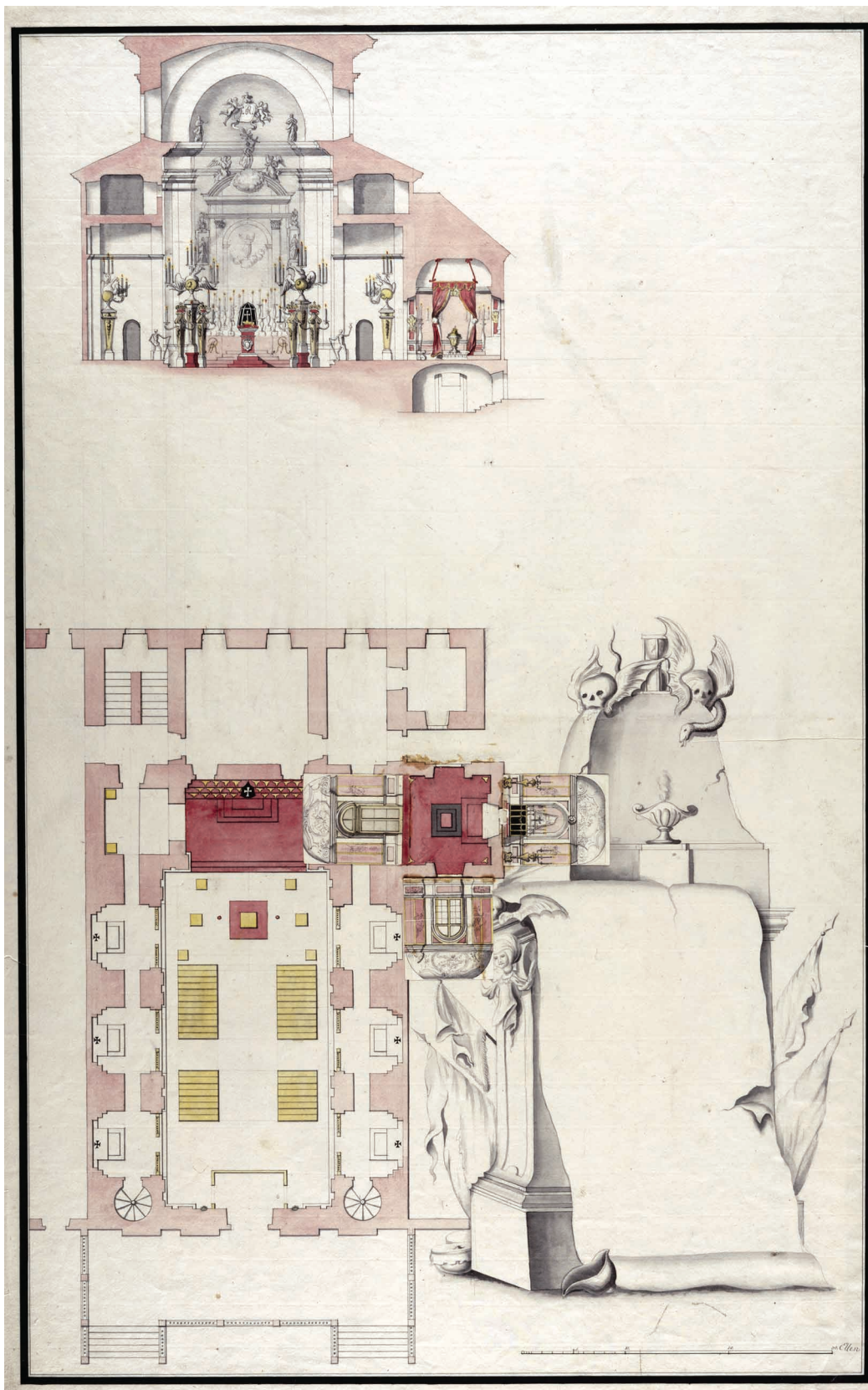
⁴⁸ Błędna, jak się wydaje, data wydania przez kardynała Hozjusza zgody na urządzenie kaplicy podają: Wacław HUSARSKI, „Jan Joachim Daniel Jauch, dyrektor budowli za czasów saskich”, *Prace Komisji Historii Sztuki* 2, z. 2 (1922), s. LVII; Walter HENTSCHEL, *Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen* (Berlin: Kunst und Gesellschaft, 1967), s. 261; Aldona BARTCZAKOWA, *Kościół Kapucynów* (Warszawa: PWN, 1982), s. 36. Musiało to nastąpić 22 kwietnia 1735 r., a nie 1736 r.

⁴⁹ *Compendiosa Relatio*, s. 73: „[szczątki króla] processionaliter detulerunt ad ecclesiam ibique ad partem in loco comptissime et vere regie adaptato collocarunt, ubi mausoleum marmoreum ad immortalitatis decus ab aliquot iam diebus praeparatum fuit. Descriptio loci: Locus iste in ecclesia nostra est ad cornu epistolae maioris altaris, penes sacristiam; qui tamquam oratorium apertum spectatur, habens fenestram unam magnam, quae ad angulum horti tendit. Serenissimus igitur rex modernus Augustus III ad perpetuam rei et affectus sui memoriam his diebus intendit et iam architecto suo demandavit, quatenus fenestra hac in portam grandiozem transformata erigat capellam coniunctam ecclesiae, ubi in medio constituendum sit marmoreum hoc cum suis argenteriiis mausoleum, et in prospectiva altare perpetuo

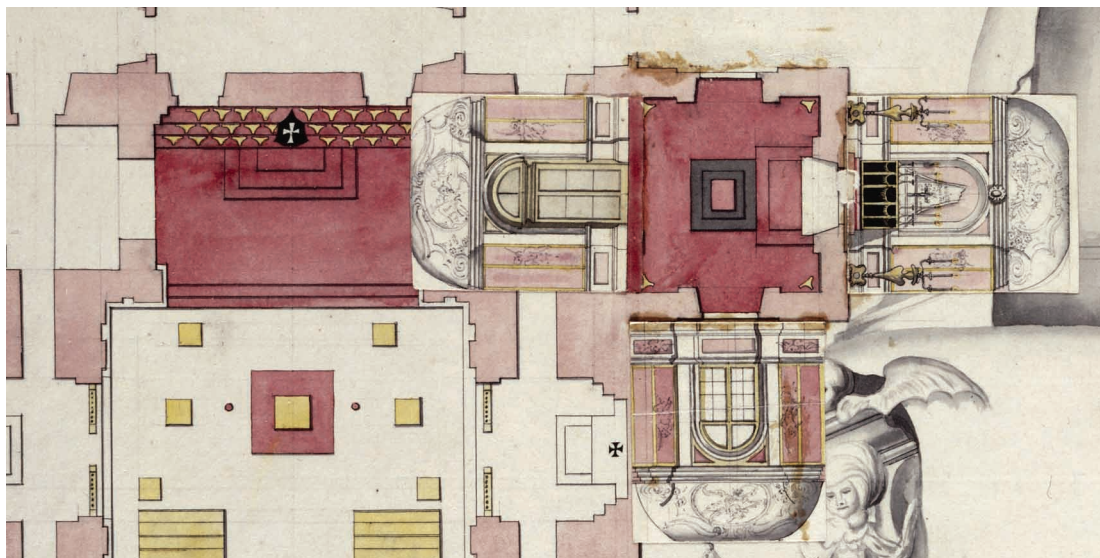

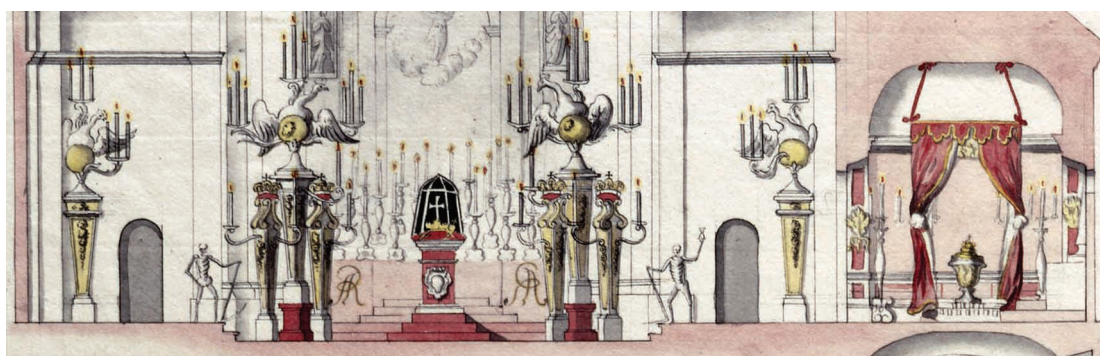
4. Joachim Daniel Jauch, urna ze szczątkami Augusta II Wettyna w kościele kapucynów w Warszawie, rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv Drezno. Fot. Archiwum

5. Joachim Daniel Jauch, kościół kapucynów w Warszawie z naniesioną dekoracją żałobną, rzut poziomy i przekrój pionowy, rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

6. Joachim Daniel Jauch, kościół kapucynów w Warszawie
z naniesioną dekoracją żałobną,
rzut poziomy i przekrój pionowy, fragment il. 5

7. Joachim Daniel Jauch, kościół kapucynów w Warszawie
z naniesioną dekoracją żałobną,
rzut poziomy i przekrój pionowy, fragment il. 5

ważny przekaz, dowodzący, że kaplica, zwana później „Królewską”, powstała dzięki przebudowie istniejącego pomieszczenia „oratorium”. Zarówno w gazecie, jak i rękopisie znajdują się stosunkowo dokładne opisy „mausoleum” w kształcie czworobocznej urny (il. 4), ustawionej na trójstopniowym cokole, który zdobiły trupy czaszki, i wspartej na czterech orłach dzierżących znaki władzy królewskiej. Boki urny dekorowały cztery srebrne połączane tablice, informujące o datach życia i panowania monarchy, o zawartości urny

privilegium suffragari animae vita bene functi serenissimi patris sui. Cum autem brumali obstante rigore erigi nedum valuit capella intenta, tantisper in dicto oratorio peristromatibus coccineis holosericeis zona aurea ornatis decorato mausoleum hoc positum desuper se extensum holosericeum coccineum valde pretiosum habet baldachimum egregiamque reddit majestatem [...]”; s. 72–73: „[...] Pavimentum quoque totum stratum panno coccineo excellenti, in quo positi quatuor grandes illuminati ac pretiosi assi stunt mausoleo gyridones”. *Gazety Polskie*, nr 81 (1736): „A parte *Mausolei* cztery gyridiony misterną erylowane inwencją”; *ibid.*, nr 82: „*Viscera cum Mausoleo Insigni*, (o czym się przeszłą wspomniało pocztą) przed zakrytą *tantisper* lokowano, gdzie rozbity baldachim karmazynowy axamitny galonem złotym przyozdobiony ałtasem białym podszyty ozdobną czyni apparencyę”.

oraz prezentujące herby i inicjał króla. Całość wieńczyła srebrna pozłacana korona⁵⁰. Ołtarz główny „włoską adornowany formą” pokryto czerwonym sukniem z inicjałami króla oraz „insignijs mortis”, a także oświetlono 112 świecami. Przed ołtarzem na karmazynowym aksamicie ze złotym galonem ustawiono symboliczny postument zwieńczony koroną, berłem, jabłkiem oraz dwoma mieczami króla, ozdobiony herbami Rzeczypospolitej i Saksonii. Obficie iluminowano cały kościół kosztownymi świecami z białego wosku⁵¹. W relacjach nie wymieniono innych elementów dekoracji świątyni. Trzy dni później, 3 lutego, odprawiono uroczyste egzekwie za Augusta II. „Summę rekwalną” celebrował kanclerz wielki koronny biskup Andrzej Stanisław Załuski, a przebiegu uroczystości strzegła asysta gwardii królewskiej. Nie wspomniano o obecności Augusta III lub członków jego rodziny, podkreślono natomiast, że ogromne tłumy odwiedzały kościół, co przysporzyło sławy zakonowi, ale i zdeorganizowało życie braci, które mogło wrócić do normy po zamknięciu pomieszczenia z urną dla publiczności i zalaniu ołowiem zamków w wiodących tam drzwiach⁵².

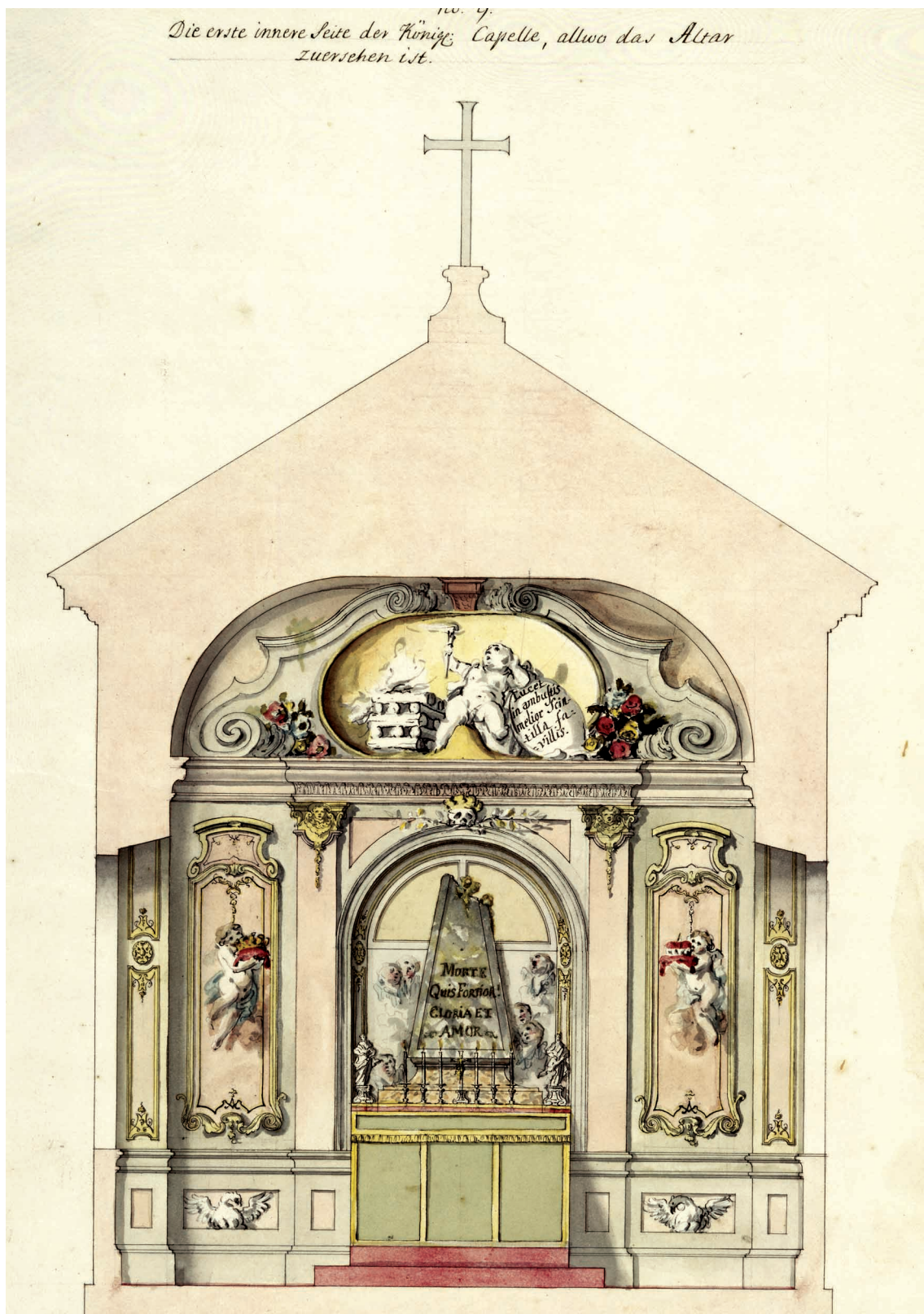
Rok później, 1 lutego 1737 r., w kościele kapucynów odprawiono kolejne egzekwie za Augusta II, o czym wyjątkowo obszernie donosił „Kuryer Polski”⁵³. Nabożeństwo, podczas którego „kapela na różnych instrumentach i koncertami takowemu aktowi akkomodowanemu słyszeć się dała”, celebrował wspomniany kanonik Robertson. W kaplicy „nowo-wystawionej *viscera* ś. p. Króla Jmci *in urna marmorea* pod baldachimem aksamitnym karmazynowym obitym lokowane były przy ołtarzu na to umyślnie erygowanym, na którym złamana *piramis* reprezentowana znaczyła skazitelność [...]. Pomieniona kaplica czerwonym axamitem i złotymi galonami przyozdobiona, i postument marmurowy niżej po gradusach lampami był illuminowany”. Kaplicę z urną pod baldachimem wzbogacono więc o ołtarz ze złamaną piramidą, ale – co istotne – ściany wnętrza ciągle zdobiły jedynie karmazynowe tkaniny. Dalej czytamy, że na ołtarzu głównym „świece większe *figuram* dwu pyramidów reprezentowały, cztery insze pyramidy z białymi orłami, koronami y dużymi świecami gorejącymi tamże z obu stron wchodząc do nowej kaplicy poustawiane były. Przy pierwszym gradusie ku ołtarzowi wielkiemu stał duży postument axamitem czerwonym obity, na którym *Regni Insignia* jako to: korona, berło, miecze i jabłko na wezłowskiu aksamitnym, złotymi galonami bordowanym i bogatemi złotem kutasami po wszystkich 4. rogach ozdobionym leżały. Z obu stron znowu 4 pyramidy z białymi orłami i koronami tudzież dużymi świecami illuminowane widzieć się dały [...]”. Przed ołtarzem głównym ustawiono więc ten sam co rok wcześniej postument z regaliaми, który tym razem otaczały cztery „piramidy”. Sprawozdawca „Kuryera” użył tego określenia

⁵⁰ *Compendiosa Relatio*, s. 72–73; *Gazety Polskie*, nr 81 (1736). *Pod jedną koroną. Kultura i sztuka czasów unii polsko-saskiej*, [kat. wyst.], Zamek Królewski w Warszawie, Staatliche Kunstmmlungen Dresden, red. Marta MĘCLEWSKA, Barbara GRĄTKOWSKA-RATYŃSKA (Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 1997), s. 106, kat. II.3 (Monika KRETSCHMEROWA).

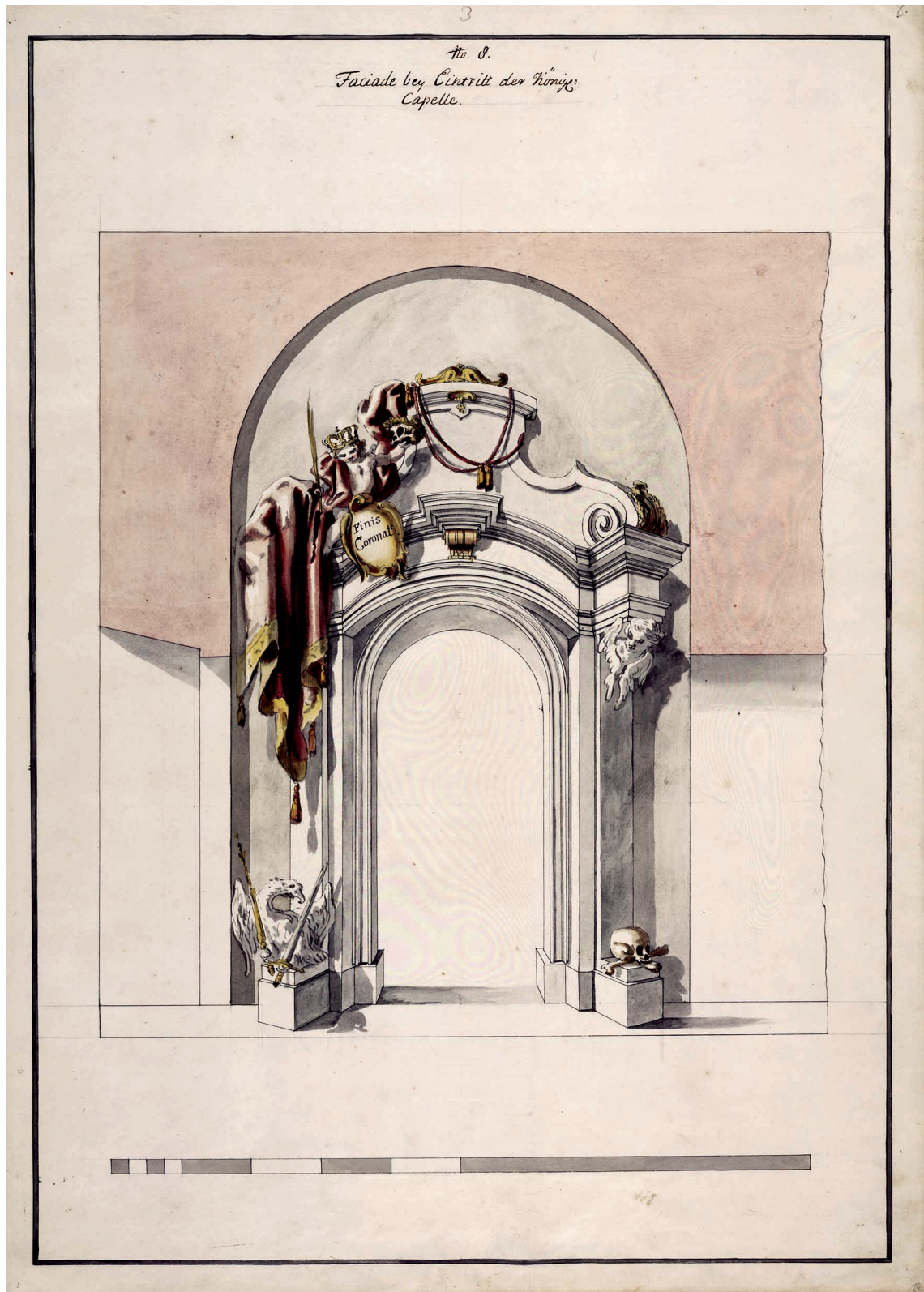
⁵¹ *Compendiosa Relatio*, s. 73: „Altare maius totum pulchra inventionione accomodatum, panno rubeo contectum cyfrisque regijs ac insigniis mortis exornatum, continebat in se candelas 112. Tota ecclesia intus, ubi tantum locus aptus fuit, illuminata erat ex pura cera”; *Gazety Polskie*, nr 81 (1736): „[miejsce] A parte ołtarza axamitem karmazynowym z galonem złotym obite *posteritati* ozdobną czyni apparencyą. A parte postument był wystawiony, na którym *summum mausolaei* z koroną y jabłkiem y berłem tudziesz mieczami, dwiema, y *insignijs regni*, W. X. Lit. także Xięstwa Saskiego przyozdobiony erygowano [...]. Ołtarz wielki włoską adornowany formą [...] rzęsiestymi świecami illuminowany, sukniem czerwonym pokryty erigowano, także y cały kościół światłem napelniony”. Łacińska relacja nie wspomina o postumencie z regaliaми.

⁵² *Compendiosa Relatio*, s. 73.

⁵³ *Kuryer Polski*, nr 6 (1737).

8. Joachim Daniel Jauch, projekt dekoracji Kaplicy Królewskiej, ściana północna z ołtarzem, rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

9. Joachim Daniel Jauch, projekt dekoracji Kaplicy Królewskiej, portal, rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

dla opisu wielkich świeczników zdobionych orłami i koronami. Nie jest natomiast jasne, gdzie stały cztery, zapewne identyczne, „piramidy” – w przestrzeni prezbiterium, czy przed wejściem do kaplicy z królewską urną. W zakończeniu notatki prasowej podano, że „Jmć Pan pułkownik Jauch WW. OO. Kapucynów, tudzież Ichmciów PP. Generałów tu będących, Ichmciów XX. Solennizantów, także Ichmciów PP. Generałów tu będących, Ichmciów PP. Konsyliarzów J. K. Mci tudzież officyerów *lautissime* traktował”. Joachim Daniel Jauch, od 1724 r. dyrektor warszawskiego *Bauamtu*, spełniał więc rolę gospodarza uroczystości, niejako w zastępstwie króla, który wraz z dworem przebywał w Dreźnie⁵⁴.

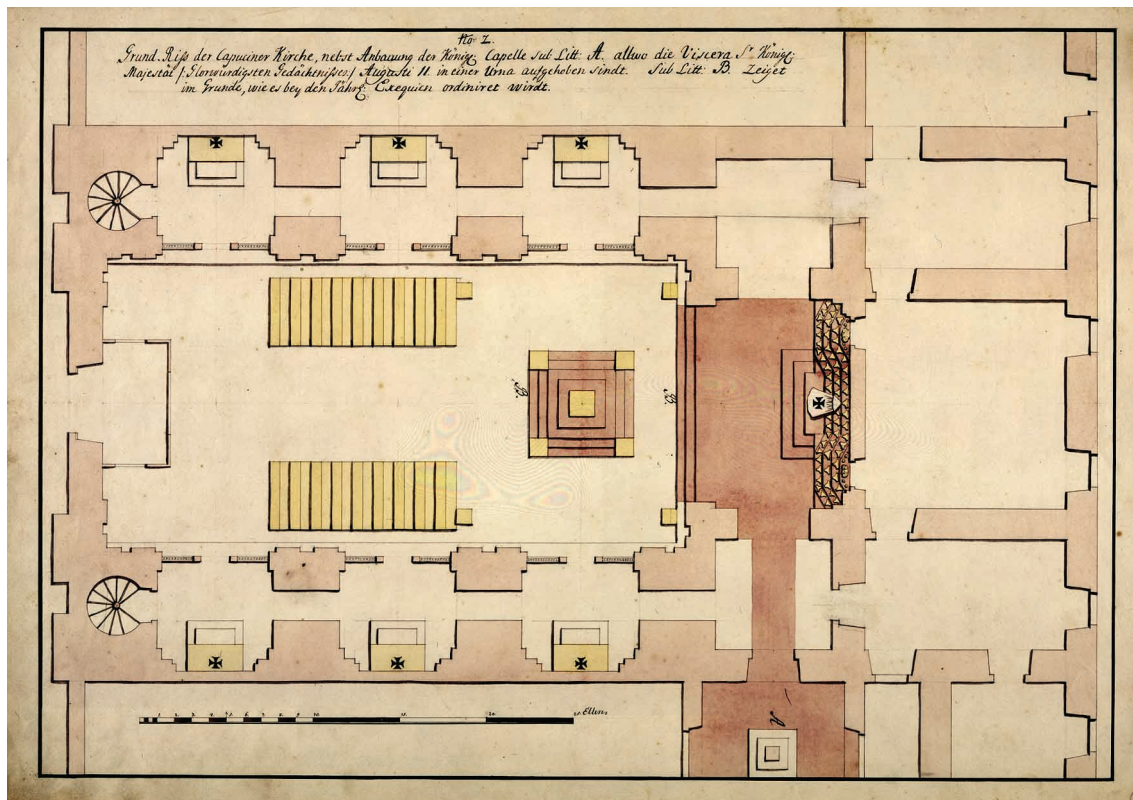
Według koncepcji artysty powstała żałobna dekoracja kościoła z okazji pochówku wnętrzości Augusta II w 1736 r. i kolejnych rocznic śmierci króla, a także Kaplica Królewska⁵⁵ oraz jej zrealizowany w 1737 r. lub nieco później wystrój malarski i sztukatorski. Atrybucję tę od dawna przyjęto w literaturze przedmiotu dzięki zachowanym archiwaliom oraz zespołowi rysunków ze zbiorów drezdeńskiego Sächsisches Hauptstaatsarchiv⁵⁶. Wydaje się, że najwcześniejszą wersję projektu Jaucha ilustrują dwa pozbawione wyjaśniających inskrypcji, umieszczone na jednym arkuszu rysunki, przedstawiające rzut poziomy oraz przekrój poprzeczny kościoła i kaplicy z naniesioną dekoracją funeralną (il. 5–7)⁵⁷. Sprawiają one wrażenie zestawionych jakby przypadkowo, tym bardziej, że tuż obok rzutu poziomego świątyni znajduje się nieukończona kompozycja z portalem (?). Treść obu rysunków koresponduje jednak z zamieszczonym w „Kuryerze Polskim” i omówionym wyżej opisem dekoracji z okazji egzekwii za króla w 1737 r. W kaplicy, na szkarłatnej tkaninie zaznaczono urnę na podwyższeniu oraz cztery wielkie kandelabry w narożach, a więc elementy ustawione tam rok wcześniej. Na doklejonych nakładkach (jedna uległa zniszczeniu) ukazano ściany z projektowaną (niezrealizowaną) dekoracją, z wyjątkiem ołtarza ze złamaną piramidą ustawionego przy ścianie północnej. Przed oświetlonym licznymi świecznikami ołtarzem głównym, ozdobionym „cyfrą” króla, ujętym dwiema figurami kościotrupów, widoczny jest postument z insygniami władzy monarszej i herbami. Po jego bokach ukazano osiem filarów (dwóch najbliższych ścianie ołtarzowej nie zaznaczono na rzucie poziomym kościoła). Ich zwężające się ku dołowi czworoboczne trzony, wsparte na cokołach, dekorowane są zwisami owocowo-roślinnymi. Z czterech niższych filarów, zwieńczonych rodzajem ozdobnych wolutowych głowic i koronami królewskimi, sterczą jednoramienne świeczniki. Na czterech wyższych znajdują się orły siedzące na globach ziemskich, poniżej których wyrastają długie, esowato wygięte i ozdobione stylizowanymi liśćmi akantu trójramienne świeczniki. Wydaje się, że oba rysunki ilustrują, być może nie w pełni zrealizowany, projekt zainstalowanej w 1737 r. żałobnej dekoracji kościoła kapucynów oraz tymczasowy wystrój Kaplicy Królewskiej.

⁵⁴ Dnia 1 II w obecności króla odprawiono uroczyste egzekwie za Augusta II w kaplicy zamkowej w Dreźnie; *Kuryer Polski*, nr 7 (1737).

⁵⁵ Hentschel na podstawie archiwaliów drezdeńskich podał, że w ciągu 1736 r. Jauchowi wypłacono z kasy królewskiej 2479 talarów za wykonanie urny oraz 331 talarów za projekt kaplicy i 1168 talarów za jej wzniesienie (raczej przekształcenie istniejącego wnętrza); zob. HENTSCHEL, *Die sächsische Baukunst*, s. 261

⁵⁶ HENTSCHEL, *Die sächsische Baukunst*, s. 261–262; Jakub SITO, „Jauch Joachim Daniel”, w: *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, red. Paweł MIGASIEWICZ, Hanna OSIECKA-SAMSONOWICZ, Jakub SITO (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016), s. 223, 224.

⁵⁷ Drezno, Sächsisches Hauptstaatsarchiv (dalej: SHStA), *Baurisse von Warschau mit Marymont und Wilanow*, 18. Jh. Neusig: Lag-/Sig: Schr. VII, F. 87, nr 10b, wym. 90,6 x 58,3, podziałka w łokciach: 30 ellen 29,7 cm; *Varsaviana w zbiorach drezdeńskich. Katalog planów i widoków Warszawy oraz rysunków architektonicznych budowli warszawskich okresu saskiego*, [kat. wyst.], Muzeum Historyczne m. st. Warszawy, oprac. Monika KRETSCHMEROWA et al. (Warszawa: Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, 1965), s. 115, kat. 323.

10. Joachim Daniel Jauch, kościół kapucynów w Warszawie, rzut poziomy z naniesionym projektem dekoracji żałobnej z okazji rocznicy śmierci Augusta II, rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

W drezdeńskim archiwum zachował się ponadto zespół dziewiętnastu rysunków tuszem, podkolorowanych akwarelą, wykonanych tą samą manierą, o niemal jednolitych wymiarach, stanowiących starannie dobraną dokumentację prac Jaucha dla warszawskiego kościoła kapucynów, wykonaną zapewne pod koniec życia artysty⁵⁸. Znajdują się tam, obok widoku ukończonej w 1736 r. urny-mauzoleum (il. 4) i zdobiących ją tablic⁵⁹, dwa rzuty Kaplicy Królewskiej, jej cztery przekroje poprzeczne z widokiem dekoracji ścian (il. 8), malowidło plafonu oraz rysunek portalu od strony nawy (il. 9). Do zbioru tego należą ponadto rysunki ukazujące rzut poziomy i przekrój poprzeczny kościoła i kaplicy z żałobnym wystrojem nawy oraz baldachimową strukturę wzniesioną przed ołtarzem głównym (il. 10–13)⁶⁰. Zaznaczona, zrealizowana dekoracja zachodniej ściany kaplicy przekonuje, że odnosi się one do wystroju świątyni przygotowywanego na uroczystości z okazji kolejnych rocznic śmierci Augusta II, odprawianych po 1737 r.⁶¹ Potwierdzają to pozostawione

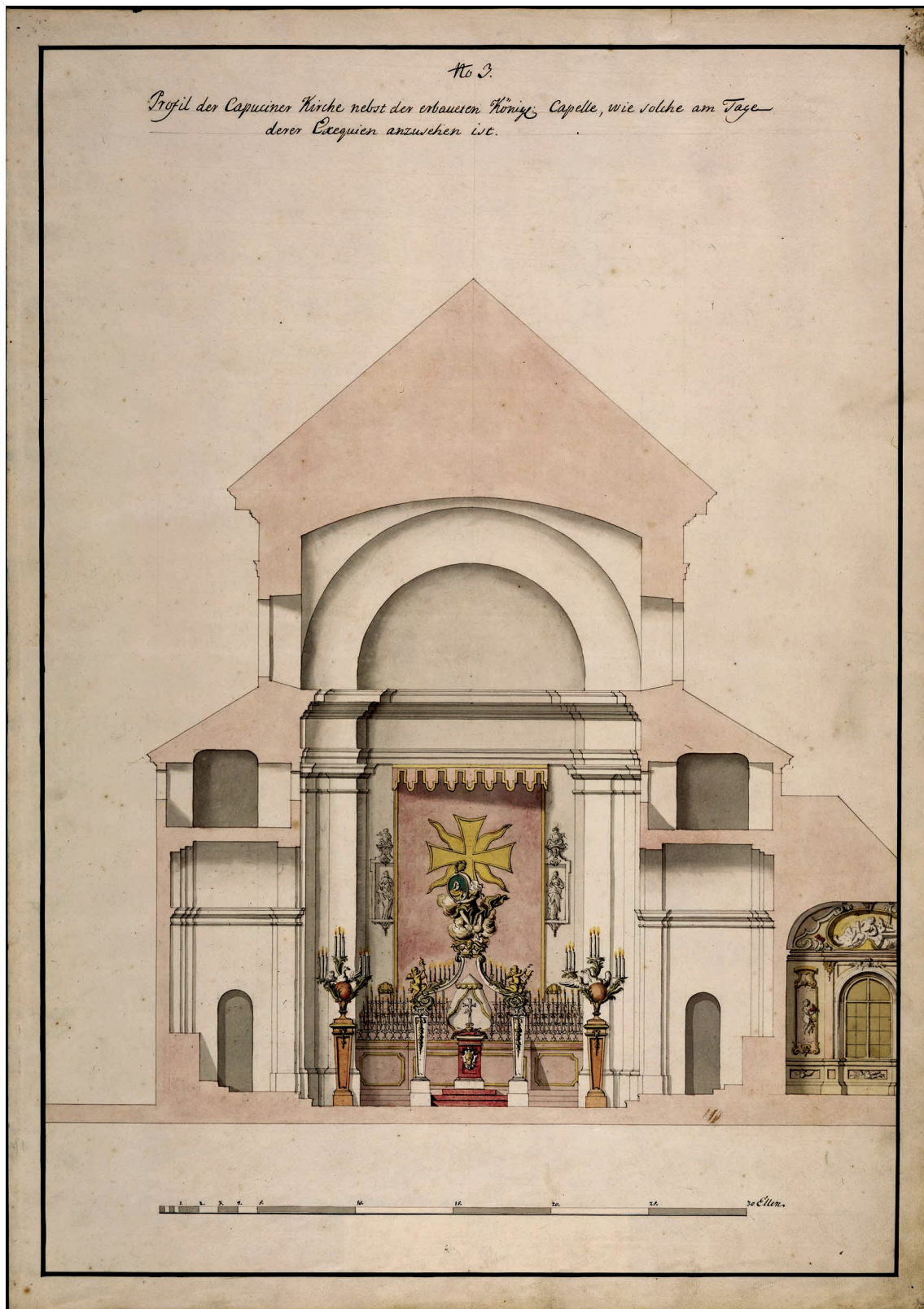
⁵⁸ HENTSCHEL, *Die sächsische Baukunst*, s. 261–262; SHStA, Baurisse von Pollen, 18. Jh. Neusig: Lag-/Sig: Schr. VII, F. 91, nr 1, *Gezeichnete Risse von der Kirche und dem Kloster der P. P. Capuciner zu Warschau nebst der anstossenden Neu erbauten Königl. Capelle*, k. 2–18 (k. 1 ukazuje widok fasady kościoła, na k. 19 przedstawiono plan sytuacyjny kościoła, klasztoru i ogrodów), wym. 66×46,5 cm, k. 19 – wym. 86,7×53,4 cm.; *Varsaviana w zbiorach drezdeńskich*, s. 110–114, kat. 305–321 (Halina MYSZKÓWNA).

⁵⁹ Pozbawiona większości dekoracji urna nadal znajduje się w przekształconej w XIX w. kaplicy. Mikołaj GETKA-KENIG, „Kaplica Sobieskiego w kościele Kapucynów w Warszawie. Sztuka i mediacja znaczeń w służbie propagandy rządowej Królestwa Polskiego lat 1815–1830”, *Folia Historiae Artium. Seria Nowa* 15 (2017), s. 78–86.

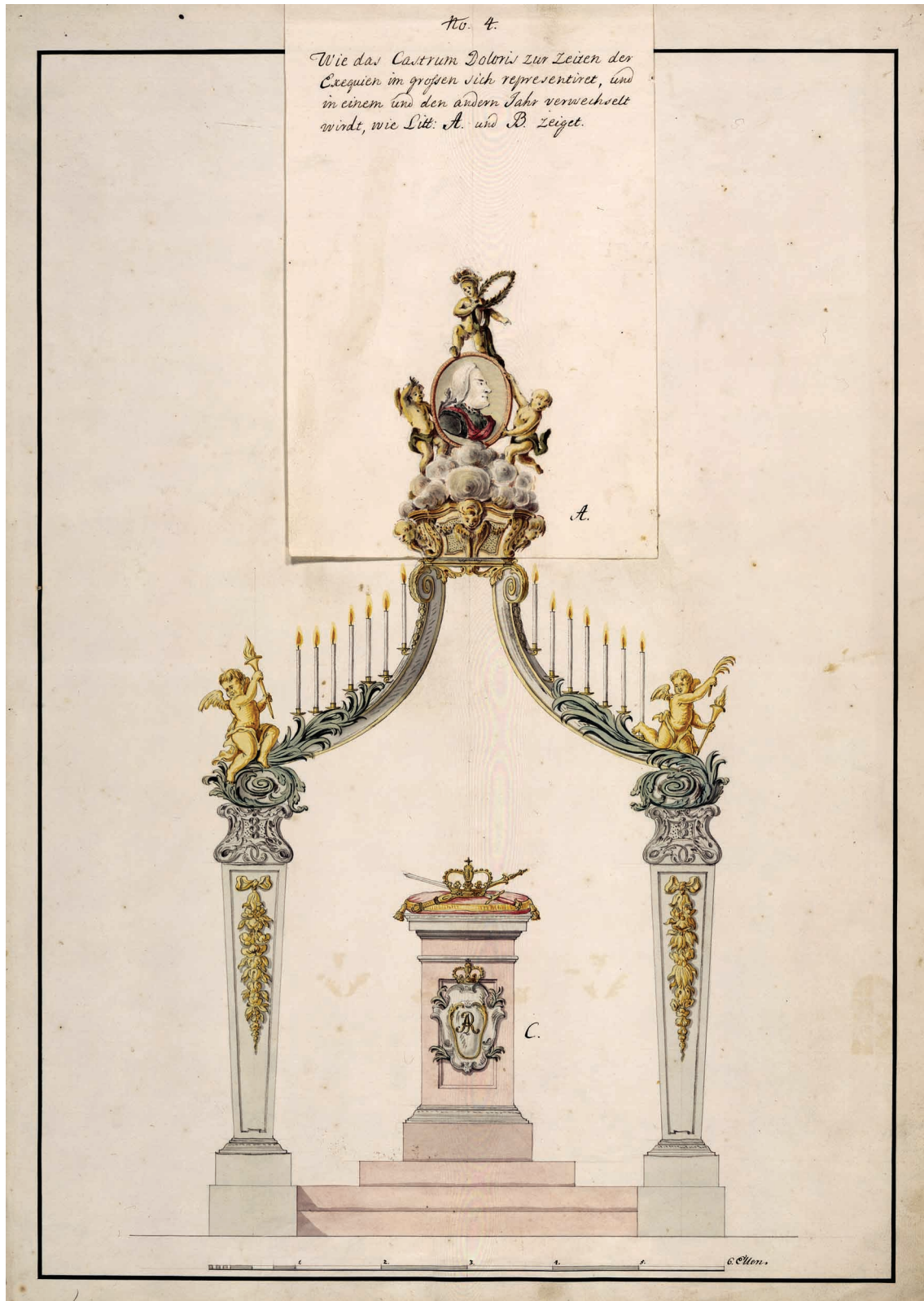
⁶⁰ SHStA, Baurisse von Pollen, 18. Jh. Neusig: Lag-/Sig: Schr. VII, F. 91, nr 1, Bl. 2–4.

⁶¹ Znane dotąd źródła archiwalne, dotyczące oprawy późniejszych uroczystości odprawianych na cześć Augusta II w kościele kapucynów, ograniczają się do informacji prasowych. W notatce „Kuryera Polskiego” relacjonującej egzekwie

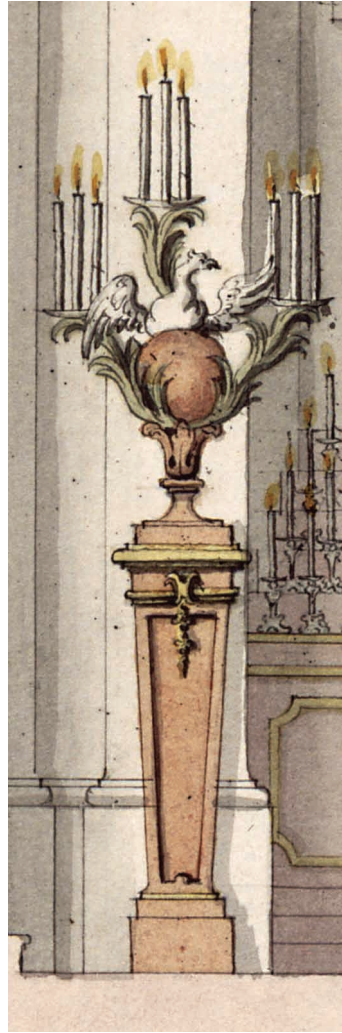
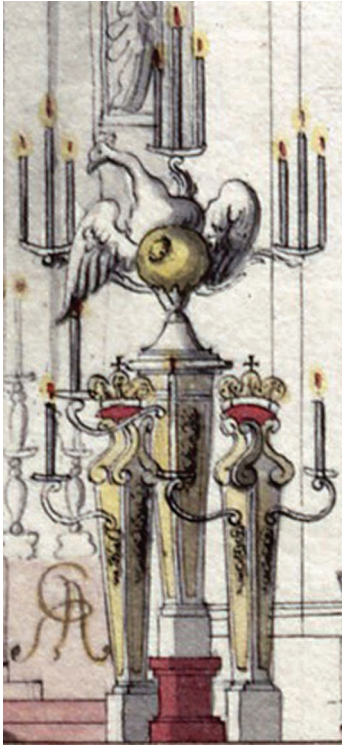
11. Joachim Daniel Jauch, kościół kapucynów w Warszawie, przekrój pionowy z naniesionym projektem dekoracji żałobnej z okazji rocznicy śmierci Augusta II, rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

12. Joachim Daniel Jauch, projekt katafalku wystawionego z okazji rocznicy śmierci Augusta II (wersja A), rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

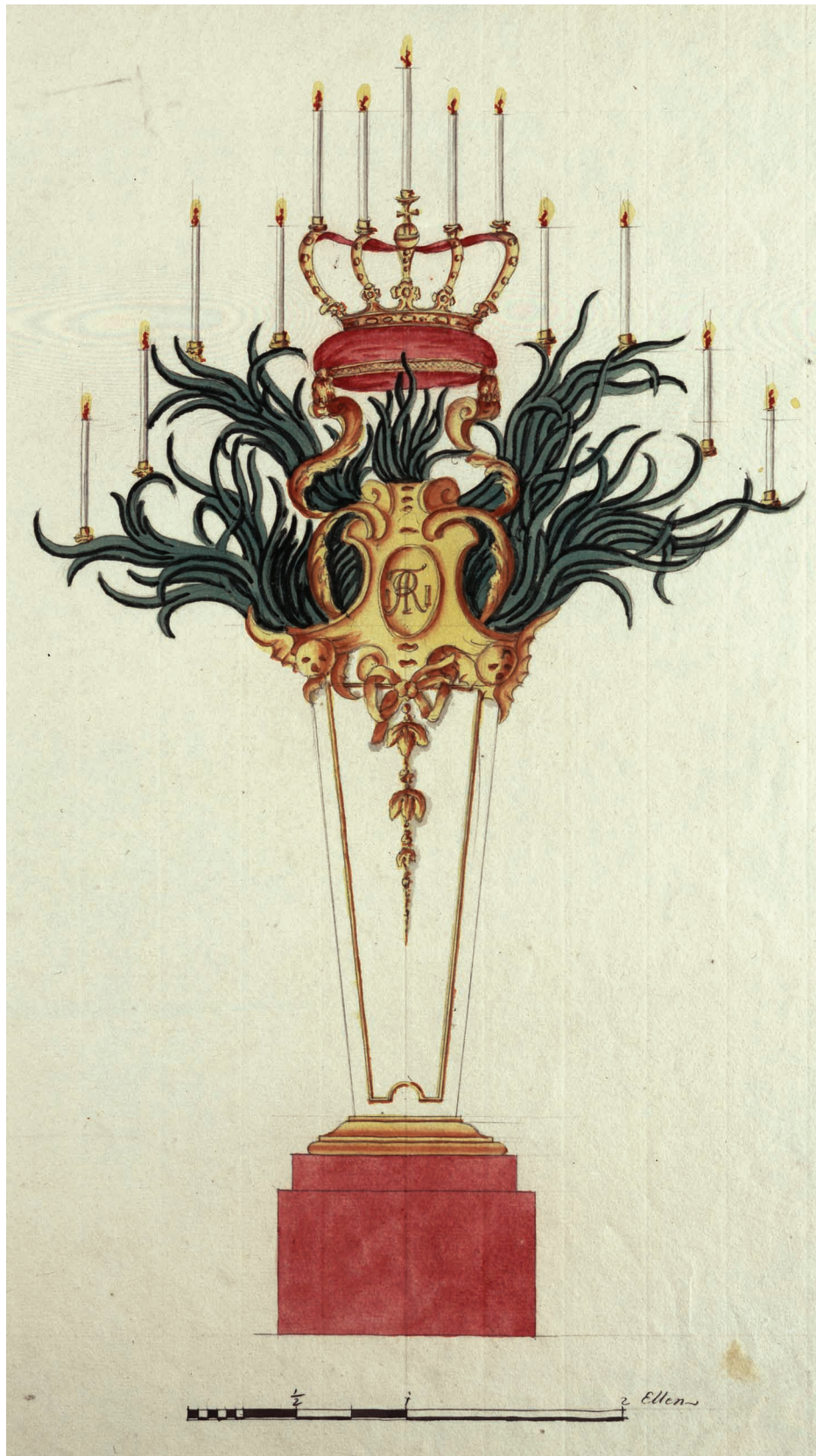

13. Joachim Daniel Jauch, projekt katafalku wystawionego z okazji rocznicy śmierci Augusta II (wersja B), rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

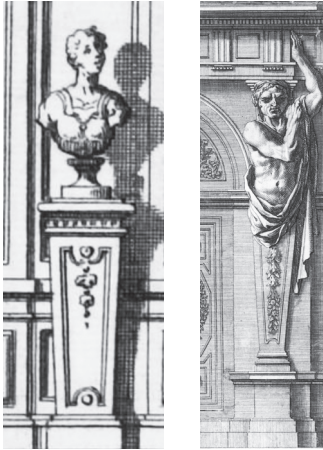

14a–c. Joachim Daniel Jauch, gerydony wykorzystane
w dekoracji żałobnej w kościele kapucynów z okazji
uroczystości żałobnych Augusta II;
a: fragment il. 7; b: fragment il. 11; c: fragment il. 12

celebrowane 1 II 1738 nie wspomniano o dekoracji kościoła oraz kaplicy; *Kuryer Polski*, nr 56 (1738). W następnym roku uroczystości odprawiono jedynie w kolegiacie warszawskiej; *Kuryer Polski*, nr 108 (1739). W 1740 i 1741 r. gazeta ta pominęła informacje o egzekwiach. W 1742 r. napisano jedynie, że aniwersarz odprawił się w kościele „luctuoso apparatu inwencyi Jmci P. Pułkownika Jaucha wspaniale przybrany”; *Kuryer Polski*, nr 270 (1742). W 1743 r. w relacji z uroczystości nie zwrócono uwagi na dekorację świątyni; *Kuryer Polski*, nr 322 (1743); rok później, podobnie jak w 1746 r., w ogóle nie odnotowano tego wydarzenia.

15. Joachim Daniel Jauch, gerydon zaprojektowany do dekoracji kolegiaty św. Jana w Warszawie z okazji drugiej rocznicy śmierci Augusta II w 1735 r., rysunek tuszem, akwarela, Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Drezno. Fot. Archiwum

16a. Jean Lepautre, projekt dekoracji wnętrza pałacowego, fragment ryciny. Repr. wg Oeuvres D'Architecture De Jean Le Pautre, Architecte, Dessinateur & Graveur du Roi, t. 2: Contenant les Portes, Cheminées, Lambris, Alcoves, Cabinets [...], Paris 1751, ryc. 102

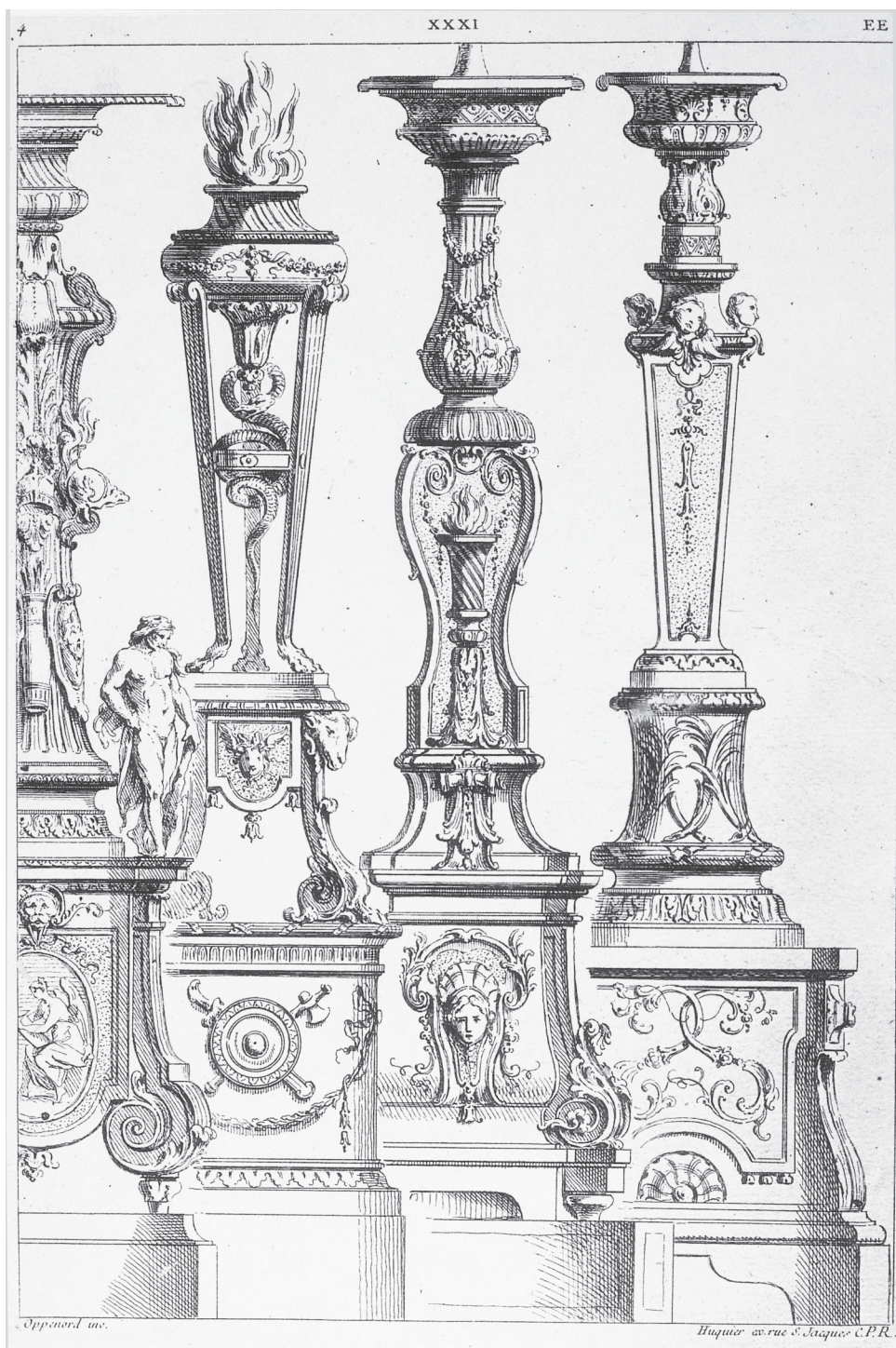
16b. Jean Lepautre, projekt hermy, fragment ryciny. Repr. wg Nouveau Livre de Termes Inventé et Gravé Par J. Le Pautre, Se Vend à Paris sous le Charniers S.ts Innocent Avec Privilege du Roy, ryc. 3

przez Jaucha na rysunkach objaśnienia, z których wynika, że zilustrowane elementy wykorzystywano co roku, jednak z pewnymi zmianami⁶². Kompozycję przed ołtarzem głównym tworzy osiem filarów, niemal identycznych z widocznymi na wcześniejszym projekcie (il. 14a–c). Cztery większe, z siedzącymi na globach orłami na szczycie, ustawiono symetrycznie wokół baldachimu, który utworzyły cztery mniejsze, pozbawione koron filary, dekorowane zwisami owocowo-roślinnymi na kokardach. Osadzono na nich esownice, przystrojone stylizowanymi liśćmi akantu, zbiegające się w zworniku ozdobionym konsolkami i główkami cherubinów. Ponad filarami, na wolutach esownic usadowiono putta z pochodniami, zaś na szczycie umieszczono dekorację rzeźbiarską – na obłokach owalny portret Augusta II unoszony był przez postać kobiecą trzymającą wieniec laurowy. Sam baldachim uwieczniono na oddzielnym rysunku (il. 12–13), na którym (na doklejonej nakładce) ukazano drugą propozycję zwieńczenia – podobiznę władcy wśród chmur dźwigają trzy putta. Rysunek opatrzone informacją, że oba warianty, oznaczone literami A i B, pojawiały się w dekoracji w kolejnych latach naprzemiennie⁶³. Pod baldachimem, nazwanym przez Jaucha *castrum doloris*⁶⁴, na trójstopniowym podwyższeniu stał znany z wcześniejszej wersji (il. 7) postument z umieszczonymi

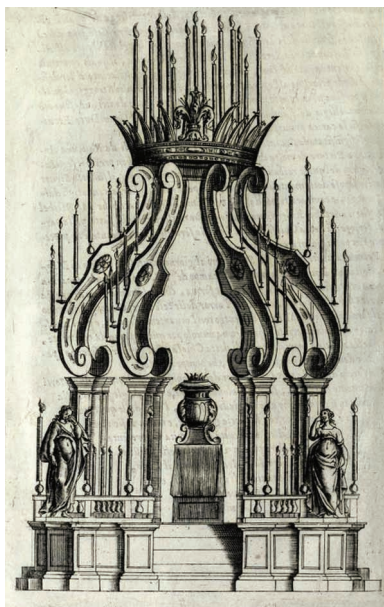
⁶² SHStA, Baurisse von Pollen, 18. Jh. Neusig: Lag-/Sig: Schr. VII, F. 91, nr 1, Bl. 2: „Grund Riss der Capuciner Kirche, nebst Anbauung der König. Capelle sub Litt. A allwo die Viscera Sr König. Majestä: Glorwürdigsten Gedächtnisses: in einer Urna aufgehoben sindt. Sub Litt. B zeigt im Grunde, wie es bey den Jahre Exequien ordiniret wirdt” (il. 10); SHStA, Baurisse von Pollen, 18. Jh. Neusig: Lag-/Sig: Schr. VII, F. 91, nr 1, Bl. 4: „Wie das Castrum Doloris zur Zeiten der Exequien in grossen sich representiret, und in einem und den anderen Jahr verwechselt wirdt, wie Litt. A und B zeigt” (il. 12).

⁶³ Zob. przyp. 62.

⁶⁴ Brak trumny lub urny zasadniczo nie pozwala nazwać struktury *castrum doloris* (lub katafalkiem), choć takiego określenia użył zarówno sam artysta, jak i autorzy późniejszych relacji prasowych. W doniesieniach „Kuryera Polskiego” określenie *castrum doloris* pojawiło się po raz pierwszy dopiero w 1745 r., co nie oznacza, że struktura ta nie została wystawiona z okazji wcześniejszych aniwersarzy; zob. *Kuryer Polski*, nr 426 (1745): „[...] *ad castrum doloris in medio ecclesiae* wystawionego; na wezglowiu axamitnym bogato szamerowanym *presentabantur Regia Insignia*, którym *invigilabant & assistebant* dwudziestu drabantów *cum armis* z ober officyerem i unter officyerami dwiema, *ad ingressum* kościoła *ad petitiones* OO. Kapucynom od dworu *assignatas*”. O istnieniu *castrum doloris* jako głównego elementu dekoracji informowano czytelników w relacji „Kuryera” także w latach 1748, 1750 oraz 1756 i 1758, a więc już po śmierci Jaucha; zob. *Kuryer Polski*, nr 584 (1748): „[było] *castrum doloris* ze wspaniałą kondekoracją”; *ibid.*, nr 698 (1750): „zwyczajną symetrią i magnificencją katafalk królewski i kościół adornowany”; *ibid.*, nr 133 (1756): „[egzekwie odprawiono] przy zupełnej tak ołtarza, jak katafalku bogato wystawionym y świec rzesisto danych illuminacji”; *ibid.*, nr 5 (1757): „Kościół nową inwencją, wspaniałą magnificencją ołtarza wielkiego, *in medio* kościoła *regiis cum insigniis* katafalku bogato wystawionego, lustrami złotemi, światłem świec rzesistych, licznie i ślicznie adornowany”.

17. Gilles-Marie Oppenord, projekty gerydonów, rycina Gabriela Huquier. Repr. wg Recueil des oeuvres de Gille-Marie Oppenord premier architecte de Monseigneur le Duc d'Orléans [...] contenant deux mille motifs avec fragments de consoles, agrafes, cartels [...], Paris 1880, ryc. 31

18. Matteo Ingoli di Ravenna, katafalk Cosima II de' Medici w kościele SS. Giovanni e Paolo w Wenecji, 1621 r., rycina Franceska Vallegio według Philipa Esengrena. Repr. wg Giulio Strozzi, *Esequie fatte In Venetia dalla Nazione Fiorentina*

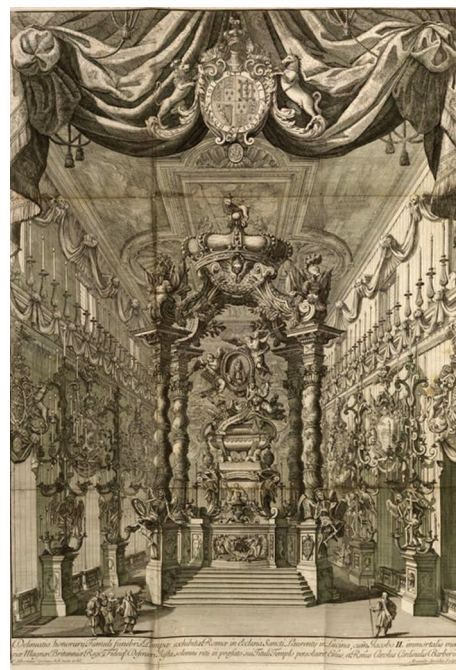
19. Gianlorenzo Bernini, Francesco Borromini, baldachim na grobem św. Piotra w Bazylice św. Piotra w Rzymie, 1624–1633, fragment. Fot. ze zbiorów autorki

na poduszce koroną oraz skrzyżowanymi berłem i mieczem⁶⁵. Cała kompozycja jest transparentna, proporcjonalna, nieprzytłoczona nadmiarem ozdób oraz tablicami z inskrypcjami, z których Jauch zrezygnował. Baldachim nie zasłonił krzyża ołtarzowego, welonu kielichowego ani umieszczonego powyżej Orderu Orła Białego, ustanowionego przez Augusta II w 1705 r.

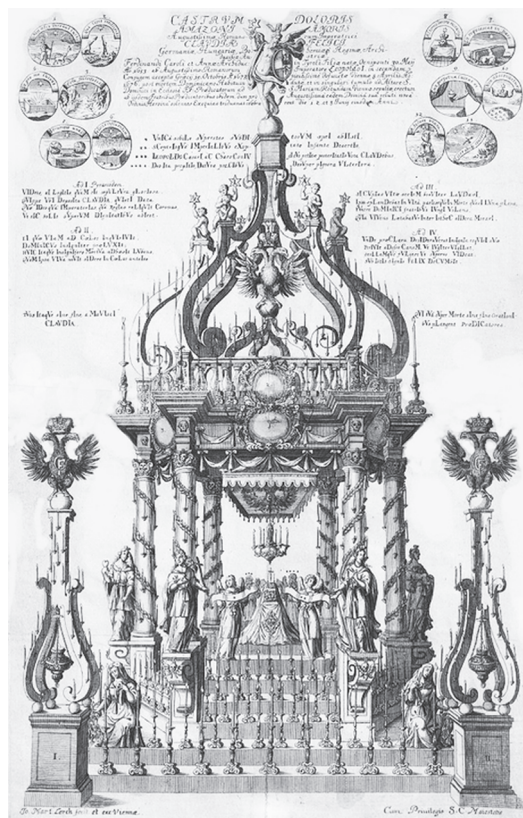
⁶⁵ Owe regalia ukazano na osobnym rysunku (SHStA, Baurisse von Pollen, 18. Jh. Neusig: Lag-/Sig: Schr. VII, F. 91, Nr. 1, Bl. 5) z informacją, że na czas egzekwii insygnia Augusta II przenoszono z Zamku Warszawskiego do kościoła kapucynów. Były to więc autentyczne insygnia monarchy, których przed rabunkiem z oczywistych powodów strzegła gardia królewska, co zwracało uwagę informatorów „Kuryera”; zob. *Kuryer Polski*, nr 426 (1745); nr 584 (1748); nr 133 (1756); nr 5 (1757).

20. Sebastiano Cipriani, katafalk Jakuba II Stuarta w kościele San Lorenzo in Lucina w Rzymie, 1701, rycina Alessandra Specchi. Repr. wg Sacra Exequialia In Funere Jacobi II. Magnae Britanniae Regis Exhibita ab Eminentiss.[...] Principe Carolo [...] Cardinali Barberino in templo sui Tituli Sancti Laurentis in Lucina Descripta a Carolo de Aquino Societatis Jesu, Romae MDCCII

21. Lutom, kościół parafialny, ołtarz główny przerobiony z katafalku, 1. ćwierć XVIII w.? Fot. ze zbiorów autorki

22. Giovanni Pietro Tencalla (?), katafalk cesarzowej Claudii Felicitas, drugiej żony Leopolda I Habsburga, w katedrze św. Stefana w Wiedniu, rycina Johanna Martina Lercha, 1676. Fot. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arolsen_Klebeband_16_005.jpg

23. Gabriel Le Duc, ołtarz główny w kościele Notre-Dame du Val-de-Grâce w Paryżu, ok. 1665 r. Fot. Paweł Migasiewicz

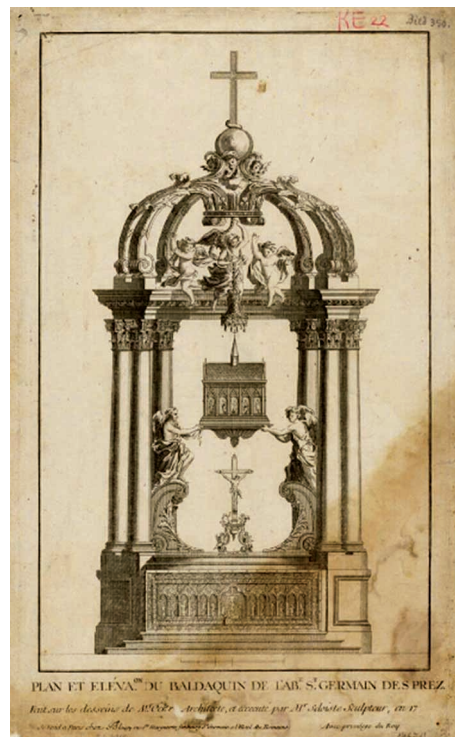
Należy uznać, że na omówionych wyżej rysunkach artysta uwiecznił elementy dekoracji, które – w różnych zestawieniach, z pewnymi zmianami związanymi zapewne także z ich rekonstrukcją czy odnawianiem – zdobiły wnętrze kościoła kapucynów z okazji egzekwii za Augusta II, organizowanych z inicjatywy dworu „solito more & praxi” zwykle 1 lutego (w rocznicę zgonu monarchy) do 1763 r., do końca panowania jego następcy⁶⁶. Był to nie tyle akt pobożności Augusta III (który *nota bene* rzadko uczestniczył w tych uroczystościach), ile działanie *sensu stricte* propagandowe – serce Wettyna spoczęło

⁶⁶ *Wiadomości Warszawskie*, nr 10 (1763), Suplement.

24. Jules Hardouin-Mansart, ołtarz główny w Le Dôme des Invalides w Paryżu, 1702, fragment ryciny.

Repr. wg Couple de l'Eglise Royale des Invalides, A Paris, chez Sr. de Fer, Paris 1714

25. Gilles-Marie Oppenord, projekt nieistniejącego ołtarza głównego w kościele Saint-Germain-des-Prés w Paryżu, miedzioryt, 1704 (?), Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. G. 9200/II.

Fot. Biblioteka Narodowa

26. Antoon Freyherbe (rzeźba), Matka Boska Bolesna pod baldachimem, Mechelen, kościół Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle, drewno, ok. 1626, baldachim koniec XVII w. Fot. <https://kerkfotografie.nl/onze-lieve-vrouw-over-de-dijlekerk-mechelen/>

27. Katafalk wystawiony w 1919 r. w kościele kapucynów w Warszawie z okazji mszy za Jana III Sobieskiego. Fot. Instytut Sztuki PAN

w Dreźnie, jego ciało pogrzebano na Wawelu, jednak *viscera* monarchy pozostały w Warszawie, o czym co roku przypominały ceremonie w świątyni kapucynów. Nie wiadomo, kto zastąpił zmarłego w 1754 r. Jaucha na stanowisku projektanta i aranżera dekoracji, choć nie można wykluczyć aktywnego udziału samych zakonników⁶⁷.

Wśród zaprojektowanych przez Jaucha elementów żałobnej oprawy egzekwii za Augusta II na szczególną uwagę zasługują czworoboczne, zwężające się ku dołowi filary, przypominające kształtem hermy ozdobione na trzonach owocowo-roślinnymi zwisami na kokardach. Podobne filary ustawione zostały w narożach katafalku w kolegiacie św. Jana w czasie uroczystych egzekwii w drugą rocznicę śmierci Augusta II w 1735 r., których dekoracja, znana z zachowanych w Dreźnie projektów⁶⁸, także była dziełem artysty (il. 15). W relacji prasowej nazwano je – „girydonami”⁶⁹, tak jak 24 wielkie kandelabry, dekorujące wówczas świątynię. Autor notatki najpewniej nie potrafił określić tych nieznanych mu wcześniej komponentów wystroju. Zarówno gerydony (*guéridons*), czy *torchères* – wysokie, dekoracyjne wsporniki na świeczniki, jak i hermy zdobyły wielką popularność we Francji od czasów Ludwika XIV i były rozpowszechniane w licznych francuskich wzornikach wydawanych w 2. połowie XVII i 1. połowie XVIII w. Na dworach obu Wettynów sztuka czasów Króla Słońce była stylem obowiązującym i artyści dworscy często sięgali do francuskich serii graficznych. Jauch znał m.in. dzieła Jeana Lepautre’a Młodszego (1622–1682), które wykorzystywał w swojej twórczości⁷⁰, a także ryciny Gilles-Marie Oppenorda (1672–1742). Filary-świeczniki ustawione w warszawskiej kolegiacie i kościele kapucynów w czasie egzekwii za Augusta II przypominają obecne m.in. w repertuarze obu artystów trzony herm i gerydonów (il. 16a–b, 17). Tym tradycyjnym francuskim elementem, służącym głównie do wystroju monarszych i wielkopańskich rezydencji, Jauch nadał jednak nową funkcję, wykorzystując je w funeralnej aranżacji. Można uznać, że motyw ów był niejako wizytówką artysty-dekoratora w tej dziedzinie jego twórczości. W relacji z wystawienia trumien Jana III i Marii Kazimiery wymieniono cztery „floryzowane” filary, zwieńczone orłami siedzącymi na globach, ze świecznikami, stojące w narożach katafalku i nazwane „girydonami”. Niemal identyczne filary dekorowały egzekwie za Augusta II od 1737 r. w kościele warszawskich kapucynów. Należy więc przyjąć, że to właśnie Jauch był twórcą funeralnego wystroju świątyni z okazji uroczystości na cześć pary królewskiej w 1733 r. Cztery lata później artysta odtworzył lub wykorzystał przechowywane w klasztorze kapucynów filary, które zdobiły wnętrze kościoła w rocznicę śmierci Wettyna, odprowadzane przez kolejnych blisko 25 lat⁷¹.

Tworząc koncepcję ustawionego w kościele kapucynów katafalku Jauch sięgnął też do tradycji rzymskiego baroku, jednak – jak się wydaje – za pośrednictwem sztuki francuskiej. *Castrum* w formie baldachimu było popularną od średniowiecza najprostszą żałobną

⁶⁷ Z okazji aniwersarzy zakonnicy mieli otrzymywać z kasy królewskiej 286 écus; zob. ŻÓRAWKA-WITKOWSKA, *Muzyka na polskim dworze Augusta III*, s. 103 (autorka nie podaje jednak daty tej wypłaty).

⁶⁸ SHStA, Baurisse von Warschau mit Marymont und Wilanow, 18. Jh. Neusig: Lag-/Sig: Schr. VII, F. 87, Nr. 10c, 10d.

⁶⁹ *Gazety Polskie*, nr 30 (1735): „[...] Pawiment przez mały chór sukmem czerwonym okryty, koło katafalku cztery girydony z koronami lokowane były, które rzesista świec illuminacja przyozdobiła, prócz tych 24 girydonów z cyframi A. R., wzdłuż z obu stron przez kościół zagęszczonym światłem osadzonych wystawiono było [...]”; zob. przyp. 45.

⁷⁰ Jakub SITO, Michał WARDZYŃSKI, „Recepcja twórczości graficznej Jeana Lepautre’a Młodszego w sztuce sakralnej Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku”, w: *Francusko-polskie relacje artystyczne w epoce nowożytnej*, red. Andrzej PIEŃKOS, Agnieszka ROSALES RODRIGUEZ (Warszawa: Neriton, 2010), s. 74–75.

⁷¹ Interpretację taką zasugerował Juliusz A. Chrościcki, jednakże nie rozwinął tej konstatacji; zob. CHROŚCICKI, *Pompa funebris*, s. 171; Id., „Uroczystości pogrzebowe Sobieskich”, s. 202.

28a-f. Zachowane elementy katafalku Augusta II w kościele kapucynów. Fot. Helena Marconi, Teofil Wiśniowski, Instytut Sztuki PAN

strukturą. Od XVI w. jego zwieńczenie ulegało rozbudowie, przyjmując kształty piramidy czy kopuły⁷². Bardzo ważnym, nie tylko w historii efemerycznej architektury pogrzebowej, było *castrum doloris* wystawione w 1621 r. z okazji egzekwii za Cosimo II de' Medici w weneckim kościele SS. Giovanni e Paolo (il. 18). Struktura zaprojektowana przez małego znanego artystę Mattea Ingoli di Ravenna zwieńczona została czterema wolutami zbiegającymi się na szczycie pod ogromną koroną. Uroczystość stała się słynna dzięki drukowanej relacji opatrzonej miedziorytami z widokiem *castrum*, chwalonego przez autora opisu z powodu wyjątkowo przejrzystej formy, która nie zasłaniała odprawianej przy ołtarzu celebry⁷³. Katafalk ten niewątpliwie znany był Gianlorenzo Berniniemu, który (we współpracy z Franceskiem Borrominim) wykorzystał motyw czterech wielkich wolut w projekcie

⁷² POPELKA, *Castrum Doloris*, s. 33–35, fig. 10, il. 4, 7, 16.

⁷³ Giulio STROZZO, *Esequie fatte In Venetia dalla Natione Fiorentina al. Ser. Cosimo II. Quarto Gran Duca di Toscana il di 25 Maggio 1621*, *In Venetia*, k. 5r, 6r; Olga BERENDSEN, „I primi catafalchi del Bernini e il progetto del Baldacchino”, w: *Immagini del Barocco. Bernini e la cultura del Seicento*, red. Marcello FAGIOLO, Gianfranco SPAGNESI (Firenze: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1982), s. 139.

baldachim nad grobem św. Piotra w Bazylice Watykańskiej (1624–1633; il. 19)⁷⁴. Owo *hapax legomenon* historii sztuki stało się źródłem inspiracji dla wielu pokoleń artystów. Stosunkowo rzadko naśladowano całą masywną strukturę ze spiralnymi kolumnami (il. 20–21)⁷⁵, znacznie większą karierę zrobiło natomiast samo wolutowe zwieńczenie. Od ok. 2. połowy XVII w., głównie na terenie Cesarstwa, modne były bogato zdobione katafalki z czterema lub sześcioma wolutami, tworzącymi rodzaj ażurowej kopuły (il. 22). Podobne zwieńczenia miały przestrzenne ołtarze popularne w niemal całej Europie, często występujące w sztuce francuskiej do końca XVIII stulecia. Zapoczątkował je ołtarz w paryskiej świątyni Notre-Dame du Val-de-Grâce, wzniesiony ok. 1665 r. według koncepcji Gabriela Le Duca (il. 23). Struktury te projektowali wybitni artyści: Jules Hardouin-Mansart (ołtarz główny w Le Dôme des Invalides w Paryżu, 1702; il. 24), Robert de Cotte (projekt ołtarza dla Église de Chartreux w Paryżu, po 1709) i wspomniany Gilles-Marie Oppenord (projekt nieistniejącego ołtarza głównego w kościele Saint-Germain-des-Prés w Paryżu, 1704; il. 25). Zarówno katafalki, jak i ołtarze rozpowszechniane były dzięki bardzo licznym rycinom, które Jauch z pewnością wykorzystywał w swojej twórczości. Nieobce mogły mu być ponadto serie graficzne wydawane w 1. ćwierci XVIII w. w Austrii i Czechach, zawierające motywy dekoracyjne, jak np. zwisy owocowo-roślinne na kokardach, obecne także w klasycyzującym wzornictwie baroku francuskiego. Projekt Jaucha, noszący znamiona artystycznego eklektyzmu, jest oszczędny w dekoracji, lekki, delikatny i bardziej przypomina mebel w rokokowym buduarze niż dzieło sztuki pogrzebowej. Warto na koniec wspomnieć o intrygującym podobieństwie baldachimu z *castrum* Augusta II do znajdującego się w kaplicy kościoła Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle w Mechelen baldachimu nad drewnianą figurą Matki Boskiej Bolesnej, który powstał najpewniej pod koniec XVII w. (il. 26)⁷⁶. Jauch z pewnością nie znał tej kompozycji, a zbieżności formalne przekonują jedynie o ogromnym i długotrwałym wpływie dzieła Berniniego na różnorodne formy artystycznej ekspresji w całej Europie.

Trwająca blisko ćwierć wieku tradycja egzekwii za Augusta II odprawianych w bogatych dekoracjach w warszawskim kościele kapucynów sprawiła, że Wettyn przyćmił osobę fundatora świątyni. Dopiero 26 czerwca 1830 r. przeniesiono srebrną puszkę z sercem Jana III z archiwum klasztorne do Kaplicy Królewskiej (już wówczas p.w. bł. Anioła z Akry), przebudowanej pod kierunkiem Henryka Marconiego, i złożono w ufundowanym przez cara Mikołaja I sarkofagu, *vis a vis* urny z wnętrznościami Augusta II. Katafalk, wzniesiony wówczas według projektu Andrzeja Gołońskiego, przypominał antyczny grobowiec, ozdobiony „drogimi pamiątkami po Hetmanach polskich” oraz chorągwiami, w tym „chorągwią Mahometa” – trofeum zdobytym pod Wiedniem⁷⁷. Dnia 10 lipca 1919 r.,

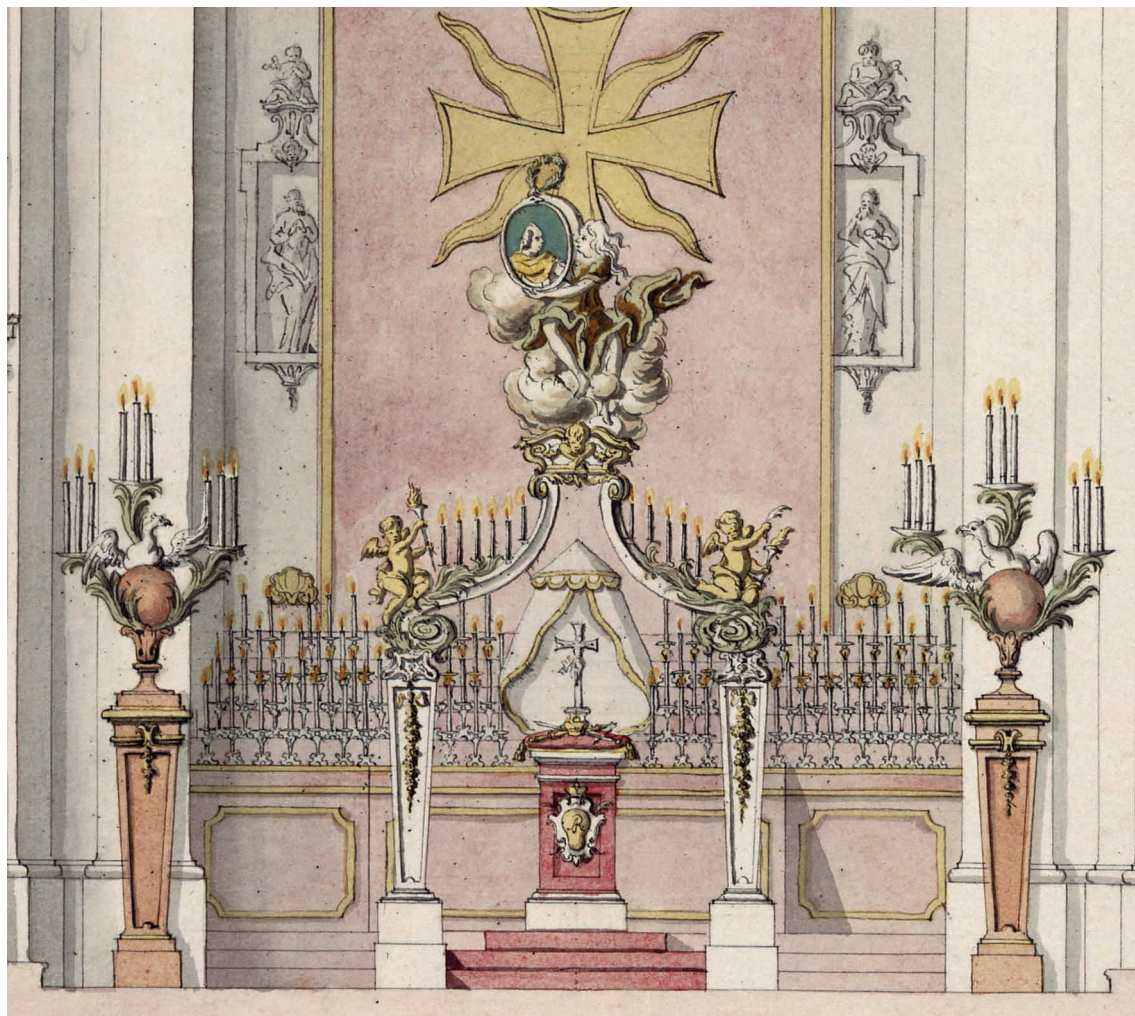
⁷⁴ BERENDSEN, „I primi catafalchi del Bernini”, s. 138–139; Irving LAVIN, „The Baldacchino. Borromini vs Bernini. Did Borromini Forget Himself?”, w: *Sankt Peter in Rome 1506–2006. Beiträge der internationalen Tagung von 22. – 25. Februar in Bonn*, red. Georg SATZINGER, Sebastian SCHÜTZE (München: Hirmer Verlag, 2008), s. 275–300.

⁷⁵ Znajdujący się w kościele parafialnym w Lutomiu ołtarz (il. 21) w formie baldachimu na spiralnych kolumnach (do ok. 1862 r. w kościele parafialnym w Biezdrowie, miejsce pierwotnego wystawienia nieznane), niewątpliwie nawiązuje do popularnej na terenie Wielkopolski konfesji św. Wojciecha (projektant anonimowy, wykonanie nieustalony snycerz warszawski, 1680–1681), która odwołuje się bezpośrednio do dzieła Berniniego. Jest to prawdopodobnie fragment *castrum doloris* przedstawiciela rodziny Korzbok-Łąckich; zob. *Katedra Gnieźnieńska*, t. 1, red. Aleksandra ŚWIECHOWSKA et al. (Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 1970), s. 195–196.

⁷⁶ Autorem rzeźby jest Antoon Freyherbe, zm. 1653. <https://kerkfotografie.nl/onze-lieve-vrouw-over-de-dijlekerk-mechelen/>.

⁷⁷ *Kurier Warszawski*, nr 167 (24 VI 1830), s. 877; nr 170 (27 VI 1830), s. 893; nr 171 (28 VI 1830), s. 898; zob. GETKAKENIG, „Kaplica Sobieskiego”, s. 78–86.

29. Joachim Daniel Jauch, kościół kapucynów w Warszawie, dekoracja żałobna z okazji rocznicy śmierci Augusta II, rysunek tuszem, akwarela, fragment il. 11

kiedy po zniesieniu kasaty zakonnicy ponownie objęli kościół, odprawiono tam pierwszą po odzyskaniu niepodległości mszę, dedykowaną Janowi III. Jak donosił „Kurier Warszawski”, w nawie „ustawiony był katafalk, rześście oświetlony i udekorowany roślinami podzwrotnikowymi. Na katafalku stała symboliczna trumna, a na niej korona i inne insygnia władzy królewskiej”⁷⁸. Dzięki zachowanym fotografiom (il. 27, 28a–f) nie ma wątpliwości, że – zapewne nieświadomie – z przechowywanych w klasztorze elementów odtworzono strukturę z wolutowym snycerskim baldachimem, zaprojektowaną z okazji rocznicy śmierci Augusta II (il. 29), a nie katafalk Jana III i Marii Kazimierzy z roku 1733⁷⁹. W porównaniu z rysunkami Jaucha widoczne są pewne modyfikacje, zapewne spowodowane koniecznością odnowienia zachowanych elementów, których stan po ponad 150 latach mógł tego wymagać, oraz adaptacją do nowych potrzeb. Niewątpliwie podwyższono cokoły wszystkich filarów, szczególnie podtrzymujących baldachim, co było prawdopodobnie konsekwencją umieszczenia pod nim stosunkowo wysokiej platformy z symboliczną

⁷⁸ *Kurier Warszawski*, nr 189 (11 VII 1919, wyd. por.), s. 3–4.

⁷⁹ Por. CHROŚCICKI, „Uroczystości pogrzebowe Sobieskich”, s. 202; Piotr ŁUGOWSKI, „Reformacka pompa funebris Benedykta Roszkowskiego”, *Rocznik Historii Sztuki* 45 (2020), s. 105–106.

30. Katafalk wystawiony w katedrze warszawskiej z okazji pogrzebu Henryka Sienkiewicza w 1924 r. Fot. Józef Kościeszka Jaworski, Instytut Sztuki PAN

trumną Jana III. Trzony filarów z orłami pozbawione zostały zwisów owocowo-roślinnych. Szczyt katafalku ozdobiło dmące w trąbę putto w szyszaku husarskim, które być może było elementem kompozycji rzeźbiarskiej wieńczącej *castrum* Wettyna (il. 12). Jedynie orły podtrzymujące trumnę pochodziły zapewne z katafalku pary królewskiej z 1733 r. Struktura odtworzona w 1919 r. wzniesiona została ponownie w 27 października 1924 r. w katedrze św. Jana w Warszawie z okazji pogrzebu Henryka Sienkiewicza (il. 30)⁸⁰ i po raz ostatni, ponownie jako zabytek związany z Janem III, w 1933 r. na wystawie zorganizowanej w Muzeum Narodowym w Warszawie z okazji 250. rocznicy odsieczy wiedeńskiej. W wydanym wówczas katalogu zamieszczono jedynie opis *castrum*, stanowiący cenne uzupełnienie wspomnianych fotografii⁸¹. Cała konstrukcja miała 6,20 m wysokości, natomiast filary z rzeźbami orłów – 3,45 m. Baldachim i filary pokrywała farba olejna w tonacji jasnozielonej, elementy dekoracji i rzeźby były złoczone, a posrebrzone orły siedziały na globach szafirowo lazurowanych na srebrnym podkładzie. Nie dowiemy się już, czy była to oryginalna kolorystyka, czy efekt XX-wiecznych zabiegów, ponieważ katafalk spłonął w czasie ostatniej wojny.

Kościół kapucynów nie był jedyną warszawską świątynią, w której złożono szczątki polskich monarchów. Serca królowych Konstancji Habsburg (zm. 1631) i Cecylii Renaty Habsburg (zm. 1644) umieszczono w kościele jezuitów, serce Ludwiki Marii Gonzagi (zm. 1667) w kościele wizytek, a Michała Korybuta Wiśniowieckiego (zm. 1673) u kame-

⁸⁰ *Kurier Warszawski*, nr 301 (27 X 1924, wyd. wiecz.), s. 4: „Archikatedra św. Jana na przyjęcie zwłok H. Sienkiewicza przygotowana była z wystawnością. Trumnę ustawiono na środku świątyni, na wysokim katafalku, na którym rozpina się ażurowy, czteroramiennik z koroną na środku”. Por. CHROŚCICKI, „Uroczystości pogrzebowe Sobieskich”, s. 202.

⁸¹ *Katalog wystawy jubileuszowej zabytków z czasów króla Stefana i Jana III w gmachu Muzeum Wojska w czterechsetlecie urodzin Stefana Batorego i dwięćcięćdziesięciolecie odsieczy wiedeńskiej* (Warszawa: [s. n.], 1933), kat. 840, s. 214–215.

dułów na Bielanach⁸². Fundacja Jana III pozostaje jednak miejscem szczególnym. Przez 36 lat spoczywała tam trumna władcy i przez dwadzieścia lat ciało Marii Kazimiery, nadając świątyni status królewskiej nekropolii. Niezależnie od tego, czy *viscera* Augusta II złożono tam tuż po śmierci monarchy zgodnie z jego wolą, czy też zdecydował o tym August III, powodem była próba wykorzystania legendy zwycięzcy spod Wiednia dla celów saskiej propagandy politycznej. Prawdopodobnie w żadnym z warszawskich kościołów nie odprawiono też tyłu egzekwii za polskich władców. Miały one mniej lub bardziej okazałą oprawę plastyczną, jednak zawsze odbierano je jako ważne wydarzenia w życiu stolicy. W czasie uroczystości poprzedzających eksportację trumien Sobieskich na Wawel w 1733 r. kościoła nie ozdobił katafalk projektu Alessandra Bibieny, jednak *castrum doloris* pary królewskiej, wzniesione według koncepcji Joachima Daniela Jaucha, wyróżniało się bogactwem dekoracji snycerskiej. Warto dodać, że artysta niemal w tym samym czasie komponował żałobny wystrój sali za Zamku Warszawskim, w której eksponowano ciało Augusta II. Być może przyjął zlecenie królewicza Jakuba Sobieskiego, politycznego wroga swego głównego mocodawcy, licząc na zatrudnienie w przypadku porażki Wettyna w zbliżającej się elekcji. Wydaje się, że Jauch miał na dworze saskim w Warszawie swego rodzaju monopol na projekty dekoracji funeralnych. Według jego koncepcji powstał wystrój kolegiaty warszawskiej z okazji drugiej rocznicy śmierci Augusta II (i być może kolejnych), plastyczna oprawa uroczystego umieszczenia wnętrzości króla w kościele kapucynów w 1736 r. oraz specjalnie w tym celu wzniesiona kaplica, w której po latach złożono serce Jana III, przechowywane w klasztorным archiwum. Żałobna kompozycja z baldachimowym *castrum* dla Augusta II była, mimo pewnych modyfikacji, prawdopodobnie najczęściej, bo przez blisko ćwierć wieku, wykorzystywaną tego typu dekoracją w historii. Artysta użył w niej gerydonów z katafalku Jana III, przy czym wtórne użycie fragmentów dekoracji pogrzebowych było wówczas praktyką wcale nierzadką. W tym przypadku chodziło jednak o dwóch monarchów. Pytanie: czy zdecydowała o tym oszczędność i pragmatyzm, czy też było to działanie celowe o podłożu propagandowym – pozostaje bez odpowiedzi. W okresie międzywojennym przechowywane w klasztorze elementy *castrum* Augusta II ostatecznie złożono jako katafalk Sobieskiego.

Joachim Daniel Jauch, który *nota bene* został z wielką pompą pochowany 8 maja 1754 r. właśnie w warszawskim kościele kapucynów⁸³, był wojskowym oraz architektem, znakomitym organizatorem prac budowlanych i urzędnikiem⁸⁴. Wydaje się jednak, że to twórczość w dziedzinie efemerycznych dekoracji, ciągle oczekująca na gruntowne przebadanie, odgrywała istotną rolę w jego karierze⁸⁵.

⁸² BADACH, „Pogrzeby serc”, s. 640; CZYŻ, „O pochówkach serc”, s. 672-675; MIGASIEWICZ, *Nagrobek serca*, s. 44-45.

⁸³ HENTSCHEL, *Die sächsische Baukunst*, s. 51.

⁸⁴ SITO, „Jauch Joachim Daniel”, s. 222-225.

⁸⁵ Oprócz wyżej omówionych zachowały się informacje o innych przykładach działalności Jaucha jako projektanta efemerycznych dekoracji. W styczniu 1730 r. według jego koncepcji powstał wystrój kościoła Świętego Krzyża w Warszawie z okazji egzekwii za Elżbietą Sieniawską; zob. Juliusz A. CHROŚCICKI, „Projektanci i wykonawcy katafalków z 1. połowy XVIII w.”, w: *Rokoko. Studia nad sztuką 1 połowy XVIII w. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej wspólnie z Muzeum Śląskim we Wrocławiu, Wrocław, październik 1968* (Warszawa: PWN, 1970), s. 268. W lipcu 1743 r. na polecenie wojewody lubelskiego Tomasza Antoniego Zamoyskiego artysta zaprojektował pawilon z fontanną w ogrodach na Solcu w Warszawie z okazji imienin wojewodzianki krakowskiej Anny, córki Teodora Józefa Lubomirskiego; zob. *Kuryer Polski*, nr 346 (1743).

Royal Exequies in the Warsaw Capuchin Church in the 18th Century

The Capuchin Church in Warsaw was one of the major sacral foundations of John III Sobieski who passed away in 1696. Owing to a complex political situation, the King's remains were not buried then at the Wawel, but only in 1697, following a modest ceremony, they were deposited at the Capuchin Monastery, while his heart was placed in the Order's archives. In 1700, the body of his grandson John, son of James Sobieski, was deposited next to the monarch's coffin, while in 1717, the coffin of Marie Casimire Sobieski who passed away in France, was added there. In March that year, as instructed and financed by Augustus II the Strong, exequies were performed to pray for the Queen. The ceremony had an important propaganda undertone. Not only did the bier feature inscriptions exposing the merits of Augustus II who made sure the late Queen would rest in peace, but also thanks to the resolution of the so-called Silent Sejm in session merely a fortnight before, he had made an attempt at reforming the state's political system, and introduced the long-awaited peace to the Polish-Lithuanian Commonwealth.

At least as of 1731, James Sobieski was trying in vain to organize a dignified burial of the remains of his parents which were decaying in the Warsaw Monastery. However, the indebted Prince could not afford their costly exportation to the Cracow Cathedral and the funeral there. It is likely that he was the one who decided to have exequies performed in the Capuchin Church on the 50th anniversary of the Relief of Vienna, with his parents' coffins lying in state. It seems likely that precisely this planned ceremony has to be connected with the drawing of the *castrum doloris* found at the National Gallery of Art in Washington DC attributed to Alessandro Galli-Bibiena, and, according to the inscription, executed for the victor from Vienna and his spouse (Fig. 1). From around 1716 Alessandro worked as an architect at the court of James Sobieski's brother-in-law Charles III Philip Pfalz-Neuburg who may have commissioned the design of the catafalque from the artist coming from a famous family of decorators. Nonetheless, the design, not mentioned in any studies dedicated to the Galli-Bibiena workshop, was never implemented.

When on 1 February 1733 Augustus II died in Warsaw, the issue of the remains of John III and Marie Casimire awaiting their burial at the Wawel returned to the fore; the decision was made for their remains together with Wettin's body to be

transported to Cracow, which took place in August that year. On the instruction of James Sobieski the coffins of John III, Marie Casimire, and of their grandson lay in state in the Capuchin Church already on 15 May. The description of the church's funerary decoration is rendered in a hand-written Latin report published also in the Polish translation. In front of the chancel a *castrum doloris* was raised containing the coffins of the royal couple and their grandson, before which the box with the heart of John III was exposed. Above, a velvet canopy was suspended, while in the corners four plinths crowned with globes and eagles holding laurel twigs of which silver candle holders grew were placed. The catafalque and the coffins, the high altar and the Church's walls were decorated with crimson cloths, while the ceiling featured *al fresco* compositions related to the idea of the ceremony and the King's reign.

The body of Augustus II was transported to the Warsaw Castle, and the monarch's heart was sent to Dresden; meanwhile, his viscera were deposited 'de mandato Reipublicae' in the crypt of the Capuchin Church. It was only on 31 January 1736 that the ceremony of the transfer of the vessel containing the royal viscera to a marble urn raised in the middle of the 'oratory' adjacent to the Church took place; the oratory's remodelling into a chapel, later called 'Royal', had been commissioned by Augustus III the year before, however, works on its decoration had not been completed. Thanks to the Latin hand-written account of the event and a press note it is known that in the Church as such only a plinth crowned with regalia was placed before the high altar. During the exequies held in the Capuchin Church on the King's death anniversary in 1737, an analogical plinth was surrounded by eight pillars-guéridons resembling herms in shape, adorned with fruit and plant garlands: four lower ones culminated in crowns, while the higher ones featured eagles perched on globes. It may have been this very composition (or its version) that was rendered in the drawing by Joachim Daniel von Jauch (Figs. 5–7) preserved in the Dresden Sächsisches Hauptstaatsarchiv; he was the designer of the decoration for royal exequies and also of the Royal Chapel and its furnishing completed after 1737 (Figs. 8–9). Other drawings by Jauch from the Dresden archives register the designs of the Church's decor on the occasion of subsequent death anniversaries of Augustus II. The explanation featured in the

drawings suggests that the illustrated elements were reused annually with only minor modifications. Interestingly, the composition of eight pillars-guéridons, was almost identical with the ones visible in the above-mentioned design, with the only difference that the four lower ones were interconnected with ogees forming a richly decorated canopy over the plinths with the regalia (Figs. 10–13). Similar pillars-guéridons were placed on the catafalque corners in the Collegiate Church of St John in Warsaw during the exequies for Augustus II in 1735; the decoration for that ceremony had also been the artist's work (Figs. 14a–15). Eclectic designs by Jauch suggest that in the case of pillars-guéridons he was inspired by French print pattern books (Figs. 16a–b, 17). The traditional elements, serving mainly the décor of royal and magnate residences, were, however, given by him a new function in the funerary arrangement, and they in a way constituted his trademark in this domain of his art. Therefore, it can be assumed that the decoration of the Capuchin Church for the exequies for the Sobieskis in 1733 with the four pillars with the globes and eagles on the top, known from the descriptions, were also the artist's work. In the concept of the canopy Jauch resorted to the tradition of the Roman Baroque, though this may have also happened through the mediation of French art present at the court of the House of Wettin. The finial in the form of four converging volutes at the top, echoing Bernini's canopy in the Vatican Basilica was

frequent in France in altar structures popularized thanks to prints, beginning with that in the Paris Notre-Dame du Val-de-Grâce Church (1665) almost until the end of the 18th century (Figs. 23–25).

Wettin's viscera were placed in the Capuchin Church in order to benefit from the legend of John III, but also to reduce the latter's importance in order to serve the Saxon political propaganda initiated by Augustus II with the exequies for Marie Casimire. The tradition of commemorating the anniversary of the death of Augustus II cultivated for over twenty-five years, until the end of the reign of Augustus III (1763), recorded in the press, led to the fact that Augustus II overshadowed the figure of the Church's founder. It was only in 1830 that the box with the heart of John III was transferred to the Royal Chapel rebuilt then. In 1919, the first mass after Poland had regained independence was celebrated there: it was dedicated to John III. Thanks to the preserved photographs there is no doubt that from the elements kept in the monastery it was the catafalque with a wood-carved volute canopy designed for Augustus II (Figs. 27, 28a–f, 29), and not the *castrum doloris* of John III and Marie Casimire from 1733 that was recreated. The structure from 1919 was raised again in 1924 in St John's Cathedral in Warsaw for the funeral of Henryk Sienkiewicz (Fig. 30), and for the last time, again as a historic monument connected with John III, at an exhibition mounted at the National Museum in Warsaw in 1933.

Translated by Magdalena Iwińska

Bibliografia:

- Badach, Artur. "Pogrzeby serc na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII wieku." W *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI-XVIII w.*, redakcja Jerzy Lileyko, 639–651. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000.
- Ball-Krückmann, Babette. "I progetti scenografii dei Galli Bibiena come opere di arte grafica." W *I Bibiena. Una famiglia in scena*, redakcja Daniela Galligani, 101–111. Firenze: Alinea Editrice, 2002.
- Berendsen, Olga. "I primi catafalchi del Bernini e il progetto del Baldacchino." W *Immagini del Barocco. Bernini e la cultura del Seicento*, redakcja Marcello Fagiolo, Gianfranco Spagnesi, 133–143. Firenze: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1982.
- Bartczakowa, Aldona. *Kościół Kapucynów*. Warszawa: PWN, 1982.
- Chrościcki, Juliusz A. "Projektanci i wykonawcy katafalków z 1. połowy XVIII w." W *Rokoko. Studia nad sztuką 1 połowy XVIII w. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej wspólnie z Muzeum Śląskim we Wrocławiu, Wrocław, październik 1968*, 251–273. Warszawa: PWN, 1970.
- Chrościcki, Juliusz A. *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa: PWN, 1974.
- Chrościcki, Juliusz A. "Uroczystości pogrzebowe Sobieskich w kościele OO. Kapucynów w Warszawie (1697–1933). O ceremoniach elekcji, koronacji i pogrzebu." *Pietas et Studium* 5 (2013–2014): 181–204.
- Czyż, Anna Sylwia. "O pochówkach serc Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Klary Izabelli de Mailly-Lasccaris Pacowej oraz o nekropolii Paców w Pożajściu." *Biuletyn Historii Sztuki* 75, nr 4 (2013): 671–696.
- Czyżewski, Krzysztof F. "Niezrealizowana fundacja biskupa Konstantego Felicjana Szaniawskiego", *Folia Historica Cracoviensia* 10 (2004): 71–80.
- Frank, Martina. "I Bibiena a Vienna: La corte e altri committenti." W *I Bibiena. Una famiglia europea*, redakcja Deanna Lenzi et al., 101–112. Bologna: Marsilio, 2000.
- Getka-Kenig, Mikołaj. "Kaplica Sobieskiego w kościele Kapucynów w Warszawie. Sztuka i mediacja znaczeń w służbie propagandy rządowej Królestwa Polskiego lat 1815–1830." *Folia Historiae Artium. Seria Nowa* 15 (2017): 77–95.
- Glanz, Alexandra. *Alessandro Galli Bibiena (1686–1748) inventore delle scene und Premier Architecteur am kurpfälzischen Hof in Mannheim. Ein Beitrag zur Bibiena-Forschung*, opracowanie Harald Zielske. Berlin: Gesellschaft für Theatergeschichte, 1991.
- Grzybowski, Andrzej. "Obraz serca w sztuce średniowiecznej. Między erotyką a mistyką." W *Sztuka a erotyka. Materiały XLIII Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Łódź, listopad 1994*, 105–124. Warszawa: Arx Regia, 1995.
- Hentschel, Walter. *Die sächsische Baukunst des 18. Jahrhunderts in Polen*. Berlin: Kunst und Gesellschaft, 1967.
- Komaszyński, Michał. *Książca Contiego niefortunna wyprawa po koronę Sobieskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1971.
- Komaszyński, Michał. *Maria Kazimiera D'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*. Kraków-Wrocław: Wydawnictwo Literackie, 1984.
- Lavin, Irving. "The Baldacchino. Borromini vs Bernini. Did Borromini Forget Himself?" W *Sankt Peter in Rome 1506–2006. Beiträge der internationalen Tagung von 22. – 25. Februar in Bonn*, redakcja Georg Satzinger, Sebastian Schütze, 1336–1384. München: Hirmer Verlag GmbH, 2008.

Ługowski, Piotr. "Reformacka pompa funebris Benedykta Roszkowskiego." *Rocznik Historii Sztuki* 45 (2020): 91–108.

Migasiewicz, Paweł. *Nagrobek serca króla Jana Kazimierza w kościele Saint-Germain-des-Prés w Paryżu*. Warszawa: Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, 2019.

Milewski, Dariusz. "Koronacja Augusta II Mocnego na króla Polski." *Saeculum Christianum. Pismo historyczno-społeczne* 10, nr 1 (2003): 81–99.

Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1733–1734, opracowanie Jerzy Dygdała. Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2016.

Pod jedną koroną. Kultura i sztuka czasów unii polsko-saskiej, Zamek Królewski w Warszawie, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, 26 czerwca – 12 października 1997, redakcja Marta Męciewska, Barbara Grątkowska-Ratyńska. Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 1997.

Popelka, Liselotte. *Castrum Doloris oder "Trauriger Schaauplatz". Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemere Architektur*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.

Sito, Jakub. "Jauch Joachim Daniel." W *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, redakcja Paweł Migasiewicz, Hanna Osiecka-Samsonowicz, Jakub Sito, 222–226. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.

Sito, Jakub, i Michał Wardzyński. "Recepcja twórczości graficznej Jeana Lepautre'a Młodszego w sztuce sakralnej Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku." W *Francusko-polskie relacje artystyczne w epoce nowożytnej*, redakcja Andrzej Pieńkos, Agnieszka Rosales Rodriguez, 67–85. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010.

Skrzypietz, Aleksandra. *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011.

Skrzypietz, Aleksandra. *Jakub Sobieski*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2015.

Skrzypietz, Aleksandra. "Infant Jan, czyli ostatni królewski pogrzeb na Wawelu." W *W podróży przez wiek osiemnasty... Studia i szkice z epoki nowożytnej*, redakcja Adam Perlakowski, Monika Wyszomirska, Michał Zwierzykowski, 71–91. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2015.

Staszewski, Jacek. "Pomysły reformatorskie czasów Augusta II." *Kwartalnik Historyczny* 82, nr 4 (1975): 736–765.

Staszewski, Jacek. *August II Mocny*. Wrocław: Ossolineum, 1998.

Sulewska, Renata. "Warszawskie uroczystości pogrzebowe królów i ich rodzin w XVI i XVII wieku. Ceremoniał, przestrzeń, oprawa plastyczna." *Rocznik Historii Sztuki* 44 (2019): 179–204.

Wiśniewski, Krzysztof. "Ceremonie żałobne Augusta II, Jana III i Marii Kazimiery w 1733 i 1734 r." *Rocznik Warszawski* 29 (2000): 57–89.

Wójcik, Zbigniew. *Jan Sobieski 1629–1696*. Warszawa: PIW, 1983.

Żórawska-Witkowska, Alina. *Muzyka na polskim dworze Augusta III*, Lublin: Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, 2012.

